

Östtyskarna i Långedrag

En vardagshistorisk undersökning av
DDR-medborgarna vid DDR-Handelscentrum i
Göteborg 1980-1989

Robert Aspenskog
C-uppsats i historia VT 2021
Handledare: Martin Öhman

Innehållsförteckning

Inledning	3
Bakgrund.....	5
Forskningsläge	8
Syfte, frågeställningar och avgränsningar	13
Teoretiska och konceptuella utgångspunkter	13
Källmaterial och metod	16
Källmaterial.....	16
Källkritiska beaktanden.....	16
Metod.....	17
Resultat	20
Partiet, partilivet och de partilösa.....	20
De partilösa.....	21
Säkerhet, skydd, ordning och vaksamhet.....	22
Övervakning och kontroll.....	24
Säkerheten och världspolitiken.....	25
“Opartimässigt beteende” och dess konsekvenser.....	26
Socialistisk sparsamhet.....	26
De publika diplomaternas ekonomiska förhållanden.....	28
Östtyskarna i Långedrag: Ett sammansvetsat kollektiv?.....	29
Tv-frågan 1989: HZG som “vi”, DDR-ambassaden som “dem”.....	30
Rekreation och fritid vid HZG.....	32
De östtyska barnen i Långedrag.....	33
Professionell understimulering.....	34
Surfingincidenten.....	35
Köttsmugglingsincidenten.....	36
Sammanfattning och slutanalys	38
Käll- och litteraturförteckning	42
Arkivmaterial.....	42
Litteratur.....	42
Övrigt källmaterial.....	43

Inledning

En septembereftermiddag 1985 lämnade kamrat Schrei, tjänsteman vid ett östtyskt teknikföretag, DDR-Handelscentrum i Långedrag (internt ofta kallat HZG, *Handelszentrum Göteborg*) där han både bodde och arbetade. Ivrig att sätta igång helgen efter en lång arbetsvecka tog han tjänstebilen till en butik för surfingutrustning på Andregatan i närheten av Järntorget. Han hade givetvis anhallit om tillstånd från sina överordnade att ta tjänstebilen till butiken och sedan spendera kvällen utanför centrets portar – det var fri lejd för en surfingkväll ute vid Fiskebäck. Han parkerade bilen utanför butiken och gick in för att införskaffa lite utrustning han behövde för sin fredagstur. Hemma i DDR¹ hade vindsurfing blivit alltmer populärt de senaste tio åren. De flesta utövarna därhemma behövde dock bygga sina egna surfingbrädor och sy sina egna vådräkter. För Schrei var det därför ett stort privilegium att kunna åka till en surfingbutik och välja och vraka bland professionell utrustning. När han kom ut ur butiken med sin nyinköpta utrustning märkte han till sin förtvivlan att någon hade tagit sig in i bilen och stulit hans väska och plånbok – han hade glömt att låsa förardörren! Det fanns tack och lov varken känsliga dokument eller någon större summa pengar i väskan och plånboken, men han visste likväl att detta skulle skapa problem hemma vid centret. Kollegor hade tidigare fått utstå hård kritik för sin oaktsamhet; om man inte ens förmådde minnas att låsa bildörren eller att ta med sig sina saker från bilen, vad sade det då om ens vaksamhet gentemot klassfienden? Han återvände hem till centret, men han rapporterade inte incidenten direkt. Han var kanske rädd och behövde tid att tänka på hur han skulle berätta om det inträffade. Eller så var motivet så enkelt som att han verkligen ville komma iväg och surfa, men han visste att cheferna inte skulle släppa iväg honom på kvällens surfingtur om han valde att berätta direkt. Han bytte om i sin lägenhet vid centret och gav sig sedan av till Fiskebäck. När han återvände tre timmar senare plockade han, kanske med darrande hand, upp telefonluren för att delge sin överordnade kamrat Dittrich om vad som hänt. Förmodligen visste han vilken uppståndelse detta skulle uppbåda.

Kamrat Schrei var inte bara tjänstemän vid ett östtyskt företag med uppgiften att exportera teknikprodukter. Precis som alla andra DDR-medborgare som vistades i Sverige i tjänsten hade han genom det så kallade resekaderssystemet² blivit noga utvald som östtysk representant som en del av dess *public diplomacy*³ gentemot Sverige. Ur det statsbärande partiet SED:s⁴ synvinkel kom Schrei och hans kollegor inte bara för att sälja östtyska varor; de kom även, eller framförallt, för att representera den östtyska staten och hela den socialistiska ideologin. Trots dess handelstekniska officiella syfte

---

¹ *Deutsche Demokratische Republik*, bokst. Tyska Demokratiska Republiken. Populärt kallat Östtyskland.

² Se "Forskningsläge" för vidare förklaring av begreppet.

³ Se "Bakgrund" för vidare förklaring av begreppet.

⁴ *Sozialistische Einheitspartei Deutschlands*, bokst. Tysklands socialistiska enhetsparti.

innebär detta att det blir nödvändigt att betrakta historien om DDR-Handelscentrum som en delvis diplomatisk sådan.

“Förbi är tiden då [man] kunde hävda att social- och kulturhistoria marginaliserat [...] det borttynande ämnet diplomatisk historia till den seriösa historievetenskapens styvbarn” skrev den amerikanske historikern Thomas W. Zeiler 2009.⁵ Han åsyftade då diplomatihistoriens utveckling från ett strikt politisk-historiskt forskningsfält till att ha blivit mycket mer inkluderande inför sådana perspektiv som exempelvis genusvetenskapliga och kulturvetenskapliga. Istället för att låta sig bli “utkonkurrerade” av social- och kulturhistorien välkomnade man dessa in i disciplinen. Ett perspektiv vars vägar ännu inte korsats med den diplomatihistoriska forskningen är det som brukar kallas *Alltagsgeschichte* (bokst. vardagshistoria). Med hjälp av dess teorier och metoder kommer vardagslivets fritid, besvär och nöjen undersökas för de DDR-medborgare som under 1980-talet kom för att leva och arbeta vid HZG i Göteborg, och i den östtyska statens ögon framförallt representera DDR och socialismen i under en tid då klimatet i det kalla kriget återigen började hårdna efter konfliktens avspänningar under 1970-talet.

Tidigare forskning kring östtysk-svenska relationer har varit mer grundlig än den om DDR:s relationer med jämförbara länder. Forskningen har nästan uteslutande fokuserat på stora politiska förhållanden, och utan den hade det varit närmast omöjligt att utföra detta arbete inom ramarna för en kandidatuppsats. Samtidigt har tidigare forskning lämnat en lucka; nämligen *livet för människorna* bakom den lokala implementeringen av de stora utrikespolitiska direktiven författade i Berlin. Om de människor som stod i frontlinjen för DDR:s utrikespolitiska ambitioner gentemot Sverige tidigare undersökts som *politisk-historiska objekt* vill jag snarare försöka undersöka dem som *sociala och kulturella subjekt*. Detta vore ett välkommet tillskott till den diplomatihistoriska forskningen om östtysk-svenska relationer. Att komma från Kontinentaleuropas kanske strängaste totalitära samhälle och leva en vardag som skulle kunna beskrivas som en märklig “mellantillvaro” mellan det socialistiska hemlandet och det kapitalistiska värdlandet måste ha varit en minst sagt prekär upplevelse. Särskilt eftersom man bar en sådan tung politisk börda på sina axlar samtidigt som man dessutom förväntades utföra de arbetsuppgifter som ingick i ens vanliga profession.

DDR är känt som en av de mest slutna av Sovjetunionens central- och östeuropeiska “satellitstater”, där de allra flesta medborgare aldrig kunde drömma om att få resa till Sverige eller något annat västland. För en aspirerande historiker från Göteborg som länge närt ett intresse för det kalla kriget i allmänhet och DDR i synnerhet är det därför kittlande att veta att det under 1970- och 80-talen fanns en inhägnad tomt i Långedrag där som mest ett åttiotal personer från DDR både bodde och arbetade, personer som fick den sällsynta möjligheten att se andra delar av världen än de öster

---

⁵ Thomas W. Zeiler, “The Diplomatic History Bandwagon: A State of the Field”, *The Journal of American History* 95, nr. 4 (2009), s. 1053.

om järnridån. Därför är en ytterligare förhoppning med denna uppsats att kunna bidra med att fylla en mer allmän lucka i forskningen om DDR-svenska relationer, och för den delen en liten bit av Göteborgs lokalhistoria. Till skillnad från andra DDR-verksamheter i Sverige såsom ambassaden, kulturcentret och den statliga östtyska nyhetsbyrån ADN:s⁶ utrikesredaktion – alla i Stockholm – har HZG nämligen inte undersökts alls i tidigare forskning. Trots det relativt stora antal östtyskar som levde och verkade där har centret tidigare blott nämnts i förbigående.

Kan ett vardagshistoriskt perspektiv erbjuda fördjupad kunskap om dessa DDR-medborgares strävanden, lidanden och glädjeämnen i ett litet "mini-DDR" (som den samtida svenska pressen kallade det⁷) mitt i det kapitalistiska Långedrag, Göteborg, Sverige? Och kan isåfall denna kunskap säga någonting om sociala och kulturella förhållanden för de vanliga människor som stod i frontlinjen under den ideologiska konflikt som var det kalla kriget?

Bakgrund

Sedan kort efter att DDR grundats 1949 från det område som varit den sovjetiska ockupationszonen efter andra världskrigets slut hade man kämpat hårt för erkännande som en suverän stat av icke-socialistiska regeringar världen över. Utöver de rent ideologiska konflikter mellan öst och väst som kännetecknade det kalla kriget försvårades denna strävan efter erkännande av att man sågs som vad historikern Andreas Linderoth i sin doktorsavhandling (2002) har kallat en "sovjetisk vasallstat vars utrikespolitik i mycket stor grad styrdes av Sovjetunionen."⁸ Därtill gjorde den USA-allierade grannen BRD⁹, Västtyskland, anspråk på att vara det enda Tyskland. I den s.k. Hallsteindoktrinen som rådde i västtysk utrikespolitik från ungefär mitten av 1950-talet uttryckte BRD att varje diplomatiskt erkännande av DDR sågs som en "ovänlig handling" mot BRD. Tänkbara följder för det land som gick emot doktrinen var ett västtyskt avbrytande av diplomatiska relationer med landet ifråga.¹⁰

Sedan 1950-talet hade relationerna mellan Sverige och DDR successivt fördjupats och förstärkts, inte minst på handelsområdet. På grund av Hallsteindoktrinen var Sverige dock försiktiga med att ingå alltför officiella relationer med DDR. När DDR:s första handelsrepresentation i Stockholm var på plats 1957 började DDR utöva påtryckningar för att Sverige skulle öppna en

---

⁶ *Allgemeine Deutsche Nachrichtendienst*, bokst. Tyska allmänna nyhetsbyrån.

⁷ Robert Aspenskog, "En östtysk stad i Älvsborg: DDR-Handelscentrum i Göteborg 1971-1990", opublicerad B-uppsats (Göteborg: Institutionen för historiska studier vid Göteborgs universitet, 2021), s. 3.

⁸ Andreas Linderoth, *Kampen för erkännande: DDR:s utrikespolitik gentemot Sverige 1949-1972* (Lund: Historiska Media, 2002), s. 11ff.

⁹ *Bundesrepublik Deutschland*, bokst. Förbundsrepubliken Tyskland.

¹⁰ Linderoth, *Kampen för erkännande*, s. 25f.

motsvarande representation i DDR:s huvudstad Östberlin, någonting som aldrig skulle komma att bli verklighet.¹¹

Vad DDR inte kommunicerade utåt var deras utrikespolitiska strategi, vilken Linderoth varit den första att definiera som public diplomacy i sammanhanget DDR-svenska relationer. Strategin innebar att gradvis förbättra kontakterna med Sverige till en punkt då landets regering inte längre kunde förneka DDR:s legitimitet och därmed i princip bli tvungna att erkänna DDR. Alla kontakter med Sverige var intressanta att instrumentalisera i detta syfte, inklusive handeln: "De ekonomiska relationerna [...] utvecklades exempelvis inte endast för ekonomisk vinning. Det var visserligen en drivkraft men det intressanta i detta sammanhang är den politiska instrumentaliseringen av utlandskontakterna" skriver Linderoth.¹² Av DDR betraktades det alliansfria Sverige som det mest betydelsefulla av de nordiska länderna, bl.a. eftersom det ansågs vara ett neutralt "buffertland" mellan öst- och västblocken.¹³ Alla andra nordiska länder var medlemmar i NATO förutom Finland, vilket i min mening gör det till det enda jämförbara landet i Norden i detta sammanhang.¹⁴

I denna kontext öppnade DDR 1971 ett stort handelscentrum i Långedrag, Göteborg. Här skulle ett talrikt antal personer från DDR – en av östblockets mest slutna stater¹⁵ – bo och arbeta på en inhägnad industritomt. Ungefär samtidigt som HZG öppnade sina portar började det kalla kriget gå in i en period av politiska avspänningar (*détente*) mellan öst och väst. Hallsteindoktrinen hade visat sig vara lyckad, för det var inte förrän den revs upp efter samtal mellan BRD och DDR som väststater började erkänna DDR diplomatiskt. Sverige var bland de första att göra så i december 1972, bara ett år efter centrets öppnande. Det primära målet för DDR:s utrikespolitik gentemot Sverige var därmed uppnått. Den tyske historikern Nils Abrahams doktorsavhandling (2007) tog vid där Linderoths slutade, nämligen efter det diplomatiska erkännandet 1972. Han skriver att eftersom man såg public diplomacy som en mycket fruktbar strategi övergav man den inte efter erkännandet. Istället skiftade man bara fokuset till ett mer ideologiskt sådant: nu ville man visa den svenska befolkningen att

---

¹¹ Linderoth, *Kampen för erkännande*, s. 96, 296.

¹² Ibid, s. 18, 68.

¹³ Birgitta Almgren, *Inte bara Stasi...: Relationer Sverige-DDR 1949-1990*, 2 uppl. (Stockholm: Carlsson, 2013), s. 34.

¹⁴ De länder i Europa som hade en jämförbar ställning med Sverige vad gäller relationer med DDR var Finland och Irland, eftersom dessa länder också förhöll sig alliansfria under efterkrigstiden. Det förefaller ganska uppenbart att förhållandena torde ha varit annorlunda för DDR-medborgare stationerade i NATO-länder eller i de till Västtyskland angränsande Österrike och Schweiz. Om förhållanden Irland-DDR finns blott en bok om östtyskt spionage, terrorism och diplomati gentemot Irland som inte innehåller någonting om villkoren för DDR-medborgare i Irland, se aan de Wiel (2015). Även motsvarande forskning om Finland är tämligen begränsad. Enligt en föreläsning med den finske historikern Seppo Hentilä från 2005 levde även resekadre vid handelsrepresentationen och sedermera ambassaden i Helsingfors strikt isolerade från omvärlden efter Berlinmurens uppförande i augusti 1961, någonting han främst tolkar som en åtgärd för att förhindra avhopp, se Hentilä (2005). I samband med det finska diplomatiska erkännandet av DDR i januari 1973 blev den handelsrepresentation som fanns i Helsingfors från 1953 omorganiserad till DDR:s ambassad i Finland, se Griese (2005).

¹⁵ Almgren, *Inte bara Stasi*, s. 34.

socialismen var vägen till fred och att det socialistiska DDR:s politiska, ekonomiska och kulturella framgångar stod i skarp kontrast till den kapitalistiska västvärldens misslyckanden.¹⁶

Tillståndet av *détente* såg till en början ut att hålla i sig och många såg optimistiskt på fortsatta förbättringar i relationerna mellan öst och väst. Men så i skarven mellan 1970- och 80-talen började konflikten återigen att blossa upp. En grovt förenklad förklaring till början av upptrappningen brukar lyda ungefär som följer: Sovjetunionen invaderade Afghanistan på julafton 1979, vilket möttes av häftig kritik från den amerikanske presidenten Jimmy Carter och övriga NATO-länder. Den skarpt antikommunistiske Ronald Reagan efterträdde Carter 1981 och drog sig föga för att fortsätta sätta sig emot Sovjetunionen på många olika plan och genom en rad olika antisovjetiska och antisocialistiska interventioner runtom i världen. *Détente* var definitivt över och de intensiva konflikterna mellan öst och väst var återigen ett faktum. Dessa konflikter skulle bara fortsätta att stegra under hela första halvan av 1980-talet. Först 1985 började spänningarna återigen avta, vilket vanligen brukar förklaras med att den mycket reformvänlige Michail Gorbatsjov då tillträdde som Sovjetunionens ledare. Hans reformer – *perestrojka* – anses vara en av de främsta anledningarna till östblockets kollaps och därmed slutet av det kalla kriget runt decennieskiftet 1980/90.¹⁷

Undersökningen tar alltså sin början mitt i en övergångsfas från en knapp tioårig period av relativt avspända till betydligt mer ansträngda öst-västliga relationer i det kalla kriget. Världspolitiken under undersökningsperioden 1980-1989 skulle komma att bli bland de mest dramatiska perioderna i modern politisk historia. Det sista dokumentet i källmaterialet tillkom en dryg vecka innan Berlinmurens fall den 9:e november 1989, och ett knappt år senare hade DDR som stat upphört att existera. Från murens uppförande i augusti 1961 till dess fall hade det varit i princip olagligt och i praktiken nästan omöjligt för DDR-medborgare att ha några som helst kontakter med väst. Denna stränga isolering bestod under hela perioden, oavhängigt av konjunkturen i det kalla kriget. Möjligheten att resa till ett västland var därför någonting de allra flesta DDR-medborgare bara kunde drömma om. En skara utvalda fick dock möjligheten, och några av dessa hamnade i Långedrag. Det är deras "mellantillvaro" i ett "mini-DDR" mitt i Göteborg som ska undersökas i denna uppsats.

---

¹⁶ Nils Abraham, *Die politische Auslandsarbeit der DDR in Schweden: Zur Public Diplomacy der DDR gegenüber Schweden nach der diplomatischen Anerkennung (1972–1989)* (Berlin: LIT Verlag, 2007), s. 481f.

¹⁷ Archie Brown, *The Human Factor: Gorbachev, Reagan, and Thatcher, and the End of the Cold War* (Oxford: Oxford University Press, 2020), s. 23ff.

Forskningsläge

Det saknas tyvärr vardags- och andra social- och mikrohistoriska perspektiv inom den diplomatihistoriska forskningen om DDR:s kontakter med Sverige eller jämförbara länder. Tidigare forskning har istället behandlat politik, diplomati, spionage, kulturförbindelser och annat som studeras "uppifrån", men vars resultat givit en mycket god grund för den förestående undersökningen.

Ett mycket viktigt bidrag till forskningen östtysk-svenska relationer är Linderoths och Abrahams analyser av DDR:s utrikespolitiska aktiviteter inom begreppet public diplomacy. Det hjälper oss att förstå att alla östtyska kontakter med det svenska samhället hade utrikespolitiska syften, även de aktiviteter som till synes inte var politiska. Birgitta Almgren har i boken *Inte bara Stasi* (2009, 2 uppl. 2013) samlat sina mångåriga studier om de öppna kontakter¹⁸ som förekom mellan Sverige och DDR på olika nivåer, från civilsamhälle till skolväsende och upp till riksdagen och Rosenbad. Bokens syfte är att visa hur en diktatur som DDR kunde infiltrera så många olika delar av det svenska samhället, vilket hon menar att den östtyska regimen försökte och lyckades göra på ett mycket strategiskt och utstuderat sätt.¹⁹ Alla DDR-medborgare i Sverige oavsett yrkesroll förväntades kunna "informera, förklara och försvara DDR" för den svenska "klassfienden" genom en av SED noggrant utarbetad terminologi. Solid ideologisk skolning och träning i effektiv men diskret argumentationsteknik var därför självklara inslag i förberedelseprocessen inför tjänstgöring i Sverige.²⁰ För denna uppsats betyder det att varje tjänsteman, tekniker och försäljare vid HZG hade en roll i DDR:s public diplomacy som åtminstone i partiets ögon vägde minst lika tungt som deras professionella; någonting man kan anta spelade in i deras vardagsliv någonstans i skarven mellan det östtyska och det svenska samhället.

För att förstå förhållandena för de officiellt utsända DDR-medborgarna i Sverige bör man först förstå vilka östtyskar som överhuvudtaget anförtroddes att resa till väst i tjänsten, samt på vilka grunder de gavs ett sådant förtroende – för det var som sagt ingen liten sak att tillåtas utresa till väst. Statsvetaren Astrid Hedin har undersökt hur det så kallade *resekadersystemet* var utformat, med tonvikt på östtyska akademiker som skulle tjänstgöra i Sverige. Hon påpekar att samma system gällde för alla i väst tjänstgörande DDR-medborgare. Systemet gick ut på att varje DDR-medborgare som skulle tjänstgöra i det kapitalistiska väst först var tvungen att bli godkänd som resekader (*Reisekader*). Detta var en decentraliserad byråkratisk procedur enligt "Sovjetmodell" som DDR tillämpade för att "kontrollera, forma och instrumentalisera alla individuella yrkeskontakter med väst." En del av

---

¹⁸ I motsats till de dolda kontakter på underrättelsetjänstnivå som studeras i "uppföljaren" *Inte bara spioner...: Stasi-infiltration i Sverige under kalla kriget* (2011).

¹⁹ Almgren, *Inte bara Stasi*, s. 16.

²⁰ *Ibid*, s. 198ff.

processen var att säkerhetstjänsten Stasi²¹ kopplades in för att göra en omfattande bakgrundskontroll åt en institution som ämnade skicka en representant till ett västligt land. Resekadersystemet var en viktig del av DDR-regimens public diplomacy gentemot väststater. Genom att på förhand undersöka och godkänna varje person som skulle tjänstgöra i väststater hoppades man "vinna diskursivt inflytande, legitimitet och mjuk makt" i dessa länder.²² Det innebär att det inte bara var av oro för att de egna medborgarna skulle bli influerade av "klassfienden", börja arbeta för denne eller t.o.m. hoppa av till väst som man valde regimlojala resekadrer, utan även av utrikespolitiska propagandaskäl. Hedin skriver även att det inte var ett krav att resekadren var medlem i SED, en mycket intressant aspekt hon tyvärr inte utvecklar vidare. Enligt hennes undersökningar var knappt 40% av utlandskadrer inom det akademiska skräet (gästföreläsare- och forskare m.m. vid västliga universitet och institut) medlemmar av något parti överhuvudtaget. Det var givetvis inte helt okontroversiellt att inte vara partimedlem i det totalitära DDR.²³ Abraham fyller i att man i urvalsprocessen även bedömde den tilltänkte kaderns lämplighet utifrån "maken/makans och den närmaste familjens politisk-ideologiska mognad."²⁴

Väl i Sverige beskriver Almgren tillvaron för östtyska resekadrer som isolerad; att de levde i en egen värld avskärmade från det svenska samhället och under mycket strikta förhållningsregler. Dessa "förhållningsregler för egen säkerhet i det kapitalistiska utlandet" som bestämdes av Stasi och som Almgren tagit del av i Stasiarkiven, innefattade bl.a. att inga privata kontakter med svenskar fick förekomma, de medföljande östtyska barnen tilläts inte träffa och umgås med svenska barn, ingen DDR-medborgare fick under sin fritid lämna sin bostad under mer än två timmar utan tillstånd, ingen post fick mottas på privata adresser och all utgående post skulle gå via DDR-ambassaden i Stockholm för att sedan skickas vidare därifrån till mottagaren med kurirpost. Detta är exempel på de isoleringsåtgärder som vidtogs för att DDR-medborgarna inte skulle "falla för kapitalistiska frestelser." Övervakning och kontroll medarbetarna emellan var rutin och partidisciplinen rådde för alla kadrer, partimedlemmar eller ej. Partifunktionärer ansvarade för att resekadrer "ständigt [...] påmindes om det gemensamma uppdraget för fred och socialism i kamp mot imperialism och kapitalism." Almgren menar även att samtidigt som resekadrerna skulle påverka svenskars bild av socialismen i allmänhet och DDR i synnerhet, internaliserades också "fiendebilderna" av socialismen och DDR, någonting som inte avhjälpes av möten med det svenska vardagslivet.²⁵

---

²¹ Stasi, officiellt *Ministerium für Staatssicherheit*, var DDR:s kombinerade säkerhets- och underrättelsetjänst både inrikes och utrikes. Vida (ö)känd som en av världshistoriens mest effektiva säkerhets- och underrättelsetjänster.

²² Astrid Hedin, "Illiberal deliberation: Communist regime travel controls as state capacity in everyday world politics", *Cooperation and Conflict* 54, nr. 2 (2019): s. 212.

²³ Hedin, "Illiberal deliberation", s. 214.

²⁴ Abraham, *Die politische Auslandsarbeit der DDR in Schweden*, s. 119.

²⁵ Almgren, *Inte bara Stasi*, s. 198ff.

Mediehistorikerna Sune Bechmann Pedersen och Marie Cronqvist skriver att DDR:s statliga nyhetsbyrå ADN redan 1956 öppnade utrikesredaktion i Stockholm för nyhetsbevakning av de nordiska länderna. Utrikeskorrespondenterna i Stockholm genomgick givetvis också en hård prövning inom resekaderns systemet med stort fokus på ideologisk lämplighet (vilket f.ö. resulterade i att inte fler än ett dussintal östtyska utrikeskorrespondenter hoppade av till något västland under hela det kalla kriget). Enligt Bechmann Pedersen och Cronqvist sågs utrikeskorrespondenterna i Sverige som "frontkrigare i det kulturella kalla kriget" och informella diplomater med ett viktigt politiskt uppdrag från partiledningen i Östberlin. Som sådana lydde även dessa under strikta säkerhetsföreskrifter, liknande de Almgren har beskrivit. Reprimander förekom om dessa bröts, men även om det t.ex. skedde inbrott i kontor och bilar där känsliga handlingar/och eller värdefulla föremål stals. Sådana företeelser sågs ofta som resultat av oaktsamhet från korrespondentens sida.²⁶

Abraham har i en delstudie undersökt DDR-Kulturcentrum i Stockholm och skriver om ett flertal medarbetare vid centret som blivit hemkallade till DDR till följd av brott mot säkerhetsföreskrifter. Bland ett tiotal exempel finns föreläsarparet Dieling som 1971 ansågs haft för nära förbindelser med svenska kollegor, och centrets chefslektor Michael Kirsch för att 1986 ha underhållit för nära privata kontakter med svenskar.²⁷ Konsekvenserna var alltså digra för DDR-medborgare vid DDR-Kulturcentrum som inte rättade sig efter reglerna. Att fallen är så spridda i tid betyder också att denna rigiditet inte mildrades från 1970-talets början till 1980-talets andra hälft.

I inledningen nämndes att ingen tidigare forskning berört specifikt DDR-Handelscentrum i Göteborg. Min B-uppsats bestod därför i mångt och mycket av att kartlägga vad det överhuvudtaget var. Byggnaderna – en kontorsbyggnad, tre bostadshus en skolbyggnad – uppfördes 1971 på en inhägnad tomt som DDR:s utrikeshandelsministerium köpt av Göteborgs stad 1970. Östtyskarna var anställda vid ett varierande antal statsägda företag som i sin tur hyrde kontor vid handelscentret. Dessa företag exporterade främst industriprodukter till Sverige snarare än konsumtionsvaror. DDR-Handelscentrum var mer ett exportorgan än en övergripande handelspolitisk representation.²⁸ Ett tjugotal DDR-medborgare var anställda vid något av centrets företag vid tiden för HZG:s invigning 1971 som tekniker, ekonomer, försäljare m.m. I september 1982 fanns totalt 53 vuxna med 16 barn vid centret. 30 av de vuxna var partimedlemmar (57%). Ospecificerad månad 1984 var siffran 40 vuxna med 7 barn, varav 26 var partimedlemmar (65%).²⁹ Både min B-uppsats och denna uppsats berör *alla* DDR-medborgare som levde vid HZG – detta inkluderar alltså även medföljande barn och icke-anställda makar. Trots att HZG var en affärsverksamhet kunde uppgifter presenteras som visade

---

²⁶ Sune Bechmann Pedersen & Marie Cronqvist, "Foreign Correspondents in the Cold War: The politics and practices of East German television journalists in the West", *Media History* 26, nr 1 (2019): s. 79-82.

²⁷ Abraham, *Die politische Auslandsarbeit der DDR in Schweden*, s. 129; *Ibid*, s. 114, se särskilt not 28.

²⁸ Aspenskog, "En östtysk stad i Älvsborg", s. 12-14.

²⁹ *Ibid*, s. 18f.

att motiven till upprättandet av HZG var minst lika mycket utrikespolitiska som handelsfrämjande, och centret kan därför sägas ha varit en del av DDR:s public diplomacy gentemot Sverige som tidigare forskning beskrivit.³⁰ Trots att tillgång till något källmaterial inifrån centret var mycket begränsat kunde slutsatser dras att den sociala isoleringen verkar ha gjort sig gällande även vid HZG, bl.a. av det faktum att centret hade egna bostäder såväl som egen förskola och skola.³¹ Samtidigt argumenterade jag för att förekomsten av dessa företeelser vid HZG inte bör ses ensidigt som antingen förmåner eller isoleringsåtgärder, utan som både och. Almgren har beskrivit DDR som en "diktatorisk välfärdsstat" där "socialistiska välfärdsprogram stärkte lojaliteten" från folket gentemot staten.³² Denna typ av service i direkt anslutning till arbetsplatsen fanns nämligen i stor utsträckning även som en del av välfärdssystemet hemma i DDR. Det är mycket möjligt att dessa mekanismer sattes i spel när HZG och andra östtyska utlandsrepresentationer i väst implementerade bekväma välfärdsförmåner som de anställda och deras familjer var vana vid i hemlandet, med den dubbla funktionen att dessa även säkrade social kontroll och isolering av de egna medborgarna i det kapitalistiska utlandet. Att dessa förmåner fanns i direkt anslutning till arbetsplatsen – som ju var omgärdad av höga stängsel – verkar dock ha varit unikt för just HZG.³³ I jämförelse med personalen vid ambassaden och DDR-Kulturcentrum i Stockholm som alla bodde i ett vanligt bostadskomplex på Södermalm men arbetade i Lärkstaden respektive Norrmalm/Vasastan bör denna tillvaro ha upplevts som mycket isolerad.³⁴

I B-uppsatsen blev det även intressant att undersöka samkvämen mellan DDR-Handelscentrum och Göteborgsavdelningen av Förbundet Sverige-DDR. Göteborgsavdelningens bevarade material i Regionarkivet i Göteborg skulle komma att bli viktigt källmaterial för undersökningen. Almgren, som grundligt har studerat förbundet på rikstäckande nivå, skriver att det grundades redan 1956 på östtyskt initiativ och med DDR som medfinansiar. I de officiella stadgarna stod att förbundets syfte var att "skapa förståelse och fördjupade förbindelser mellan ett socialistiskt och ett kapitalistiskt land." Det huvudsakliga uppdraget var enligt Almgren att verka för diplomatiskt erkännande av DDR, och efter att detta skett 1972 ändrades fokus till "spridande av socialism kopplat till fredstanken med kapitalismkritik". Som högst hade förbundet totalt 1 613 medlemmar fördelade över sammanlagt tio lokalavdelningar, varav en i Göteborg. Almgren skriver att SED "ständigt höll ett vakande öga och kontrollerade föreningens verksamhet" och ofta medverkade DDR-representanter vid styrelsemötena.³⁵ Abraham skriver att den

---

³⁰ Se "Teoretiska och konceptuella utgångspunkter" för vidare förklaring av begreppet.

³¹ Aspenskog, "En östtysk stad i Älvsborg", s. 19f.

³² Almgren, *Inte bara Stasi*, s. 32.

³³ Aspenskog, "En östtysk stad i Älvsborg", s. 20.

³⁴ Abraham, *Die politische Auslandsarbeit der DDR in Schweden*, s. 128.

³⁵ Almgren, *Inte bara Stasi*, s. 409ff.

paraplyorganisation som samlade den här typen av delvis DDR-finansierade vänskapsförbund världen över, *Liga für Völkerfreundschaft*, var underställd SED och Stasi.³⁶ Det framkom att gemensamma aktiviteter med medlemmarna av Göteborgsavdelningen av Förbundet Sverige-DDR mycket väl kan ha utgjort några av få tillfällen då medarbetarna vid handelscentret under relativt avslappande former fick möjlighet att träffa "vanliga göteborgare", om än DDR-sympatisörer. Samkvämen hade ofta informell karaktär till sitt innehåll men var alltid formellt organiserade skriftligen mellan vänskapsföreningen och HZG:s ledning. Dessa aktiviteter bestod bl.a. av gemensamma fester, poängpromenader och utflykter i Göteborgsområdet under 1980-talet. Möjligen utgjorde dessa sammankomster något utav "sociala vattenhål" för östtyskarna i Långedrag trots att SED och Stasi hade stort inflytande över dessa sammankomster.³⁷

Ovannämnda forskare har bidragit med viktig kunskap om förhållandena för DDR-medborgare på tjänsteuppdrag i Sverige. Ingen av dem har dock djupare undersökt vardagslivet för dessa östtyskar "underifrån". Hedin lämnade kadrerna efter fullföljt urvals- och utbildningsförlopp hemma i DDR. Abraham har inte redovisat *vad* i östtyskarnas kontakter med kollegorna i Stockholm som gjorde att de kunde klassificeras som för nära, bara *att* de gjorde det. Almgren har inte givit någon förklaring kring *hur* mötena med det svenska vardagslivet kunde ske eller se ut, bara *att* dessa möten ledde till "internaliserade fiendebilder" trots den stränga sociala isoleringen. (Noten efter det ganska långa stycket som bl.a. innehåller detta påstående hänvisar till källmaterial som enbart bekräftar styckets sista mening om någonting annat.³⁸) Avsnittet om DDR-medborgare i Sverige i *Inte bara Stasi* är knappt sex sidor långt. Denna lucka beror på att dessa forskare främst syftat till att förklara större politiska och samhällseliga förhållanden "uppifrån". Därmed har det inte funnits någon anledning för dem att på djupet studera de vardagliga och sociala aspekterna för individerna som utförde DDR:s aktiviteter i Sverige, individer som med all sannolikhet levde ett vardagsliv som måste ha varit oerhört speciellt. I min egen B-uppsats lämnades många frågor obesvarade på grund av det begränsade källmaterial jag då hade tillgång till, framförallt om sådant som rörde just *livet* för östtyskarna i Långedrag.

Den tidigare forskningen kommer ligga som en mycket robust grund för mitt arbete. Där finns massor av kunskap om de formella riktlinjer och politiska bördor som östtyskarna i Långedrag förmodligen bar på sina axlar när de försökte navigera i "mellantillvaron" bakom DDR-Handelscentrums portar och stängsel.

---

³⁶ Abraham, *Die politische Auslandsarbeit der DDR in Schweden*, s. 107f.

³⁷ Aspenskog, "En östtysk stad i Älvsborg", s. 20f.

³⁸ Almgren, *Inte bara Stasi*, s. 500, se not 468.

Syfte, frågeställningar och avgränsningar

Vad undersökningen vill komma åt är kort sagt insikt i HZG-kadrernas förmodligen speciella vardagsliv i Göteborg. Hypotesen är att vardagslivet var speciellt av anledningen att man befann sig i en östtysk enklav – ett "mini-DDR" – mitt i det kapitalistiska Sverige. Trots att man befann sig i "den fria världen" väster om järnridån, någonting de flesta DDR-medborgare aldrig fick möjlighet att uppleva, vistades man i en isolerad miljö där stränga rutiner och regler var en genomgående del av vardagen; kanske var det politiska privat och vice versa på ett t.o.m. ännu tydligare vis än hemma i DDR. Om forskningsläget ger insikt om vilka direktiv från Berlin som bör ha påverkat DDR-medborgarnas "mellantillvaro" i Göteborg kommer denna undersökning snarare ställa följdfrågan *hur* dessa människor i frontlinjen för DDR:s public diplomacy navigerade genom denna.

Den första förhoppningen är att en fokuserad och kvalitativ djupdykning i de vardagliga förhållandena för DDR-medborgarna vid HZG i Göteborg kan fördjupa vår kunskap om sociala och kulturella relationer i det kalla krigets vardag, där kadrerna analyseras som *historiska subjekt* som var med och verkställde DDR:s public diplomacy-strategi gentemot Sverige, snarare än som enkom *objekt* i densamma. Jag är av uppfattningen att de östtyska medborgarna i Sverige förblivit orättfärdigt anonyma i den tidigare diplomatihistoriska forskningen om DDR-svenska relationer. Den andra förhoppningen är att studierna av detta tidigare obehandlade källmaterial kan leda fram till mer kunskap om den specifika institutionen DDR-Handelscentrum i Göteborg på ett mer deskriptivt plan. För att uppfylla dessa syften kommer följande frågor att ställas till källmaterialet:

- Hur såg vardagen ut för DDR-medborgarna vid DDR-Handelscentrum i Göteborg?
- Vilka faktorer formade vardagen och verksamheten för DDR-medborgarna?
- Vilka förändringar går att se över tid? Hur relaterade den större politiska utvecklingen i det kalla kriget under 1980-talet till livet för östtyskarna i Långedrag?

Undersökningen är temporalt begränsad till 1980-1989 eftersom det av oklar anledning bara finns källmaterial bevarat från SED:s lokalorganisation vid DDR-Handelscentrum från 1980-talet.

Teoretiska och konceptuella utgångspunkter

Den förestående undersökningen kommer genomföras ovanpå ett teoretiskt ramverk som står på två ben. Det ena benet är utgångspunkten att mycket av den tidigare forskning kommit fram till om DDR-medborgare vid andra östtyska institutioner i Sverige även gjorde sig gällande vid HZG. Detta gäller framförallt de strikta säkerhetsföreskrifter som verkar ha genomsyrat hela tillvaron för

DDR-medborgare i tjänst i Sverige, samt idén om att alla dessa människor i DDR-regimens ögon var en del av dess public diplomacy gentemot Sverige.

Det andra benet är de teoretiska perspektiv som ingår i Alltagsgeschichte, eller vardagshistoria. Det är en kvalitativ typ av socialhistoria som började uppstå bland västtyska historiker under 1970-talet och på allvar började vinna mark under 1980-talet. Vardagshistorikerna ville se en ny typ av socialhistoria där fokus låg på "kvalitativ förståelse av vanliga människors liv, genom att både undersöka den dagliga existensens materiella förhållanden på arbetet, i hemmet och på fritiden [...] och att äntra den inre världen av folkliga erfarenheter på arbetsplatsen, i familjen och hushållet, i grannskapet, i skolan – kort sagt alla de kontexter som normalt tillhör det kulturella området." Med vanliga människor avsågs enligt den tyske historikern Alf Lüdtke, en av disciplinens grundare, de som förblivit anonyma i historien, de som står i skuggorna av de stora politiska ledarna, skuggor som gjorts långa av traditionella historiker. Men det var inte bara de traditionella historikerna man riktade kritik mot; man menade att vanliga människor även förblivit anonyma bakom de samhällsvetenskapligt orienterade socialhistorikernas massor och strukturer, grafer och tabeller.³⁹

När vardagshistoriker har undersökt 1900-talets massdiktaturer – särskilt Nazityskland har varit föremål för vardagshistoriska arbeten – har de utmanat den etablerade, strukturbetonade bilden med tydliga uppdelningar mellan offer och förövare, där "massan" av vanligt folk behandlats som blott offer och/eller passiva objekt med liten eller ingen möjlighet att påverka "de anonyma strukturer, krafter och processer som avgjorde deras vardag."⁴⁰ Istället har vardagshistorikerna "erbjudit en komplex och oroande bild av det flertal tvetydigheter som funnits när vanligt folk gjort sina vardagliga val längs med gråskalan aktivt medhåll, anpassning och nonkonformism", som den amerikanske socialhistorikern David F. Crew har uttryckt det. Denna bild har varit oroande eftersom den föreslagit att skuldfrågan inte är så enkel som att förtryckarstaten är ensam förövare i en massdiktatur (t.ex. har man öppnat upp för den känsliga tolkningen att anonyma strukturella orsaker inte ensamt räcker för att förklara Hitlerregimens uppgång och vidhållande).⁴¹

Ett antal teoretiska och analytiska begrepp kommer användas i uppsatsen. Public diplomacy är ett sådant, vilket tidigare har förklarats i bakgrundsavsnittet och forskningsläget. Ett annat relevant begrepp är *participatory dictatorship* som myntades av den brittiska historikern Mary Fulbrook för att beskriva den speciella formen av totalitärt styre som rådde i DDR.⁴² Även Birgitta Almgren använder

---

³⁹ Alf Lüdtke, "Introduction", i *The History of Everyday Life: Reconstructing Historical Experiences and Ways of Life*, red. Alf Lüdtke, övers. William Templer (Princeton: Princeton University Press, 1995), s. 3f.

⁴⁰ David F. Crew, "Alltagsgeschichte: A New Social History 'From below'?", *Central European History* 22, nr. 3/4 (1989): s. 396ff.

⁴¹ Crew, "Alltagsgeschichte", s. 402f.

⁴² Mary Fulbrook, *The People's State: East German Society from Hitler to Honecker* (New Haven och London: Yale University Press, 2008), kap. 1, Kindle.

begreppet (översatt till participatorisk diktatur, vilket hädanefter kommer användas) för att framförallt beskriva hur det inte alltid under DDR:s fyrtioåriga existens fanns en "djup klyfta mellan statspartiet SED och folk i allmänhet eftersom socialistiska välfärdsprogram stärkte lojaliteten" från folket gentemot styret; under begreppet ryms därmed även vad Almgren kallar för en "diktatorisk välfärdsstat". Hon menar även att många DDR-medborgare "var ideologiskt övertygade, engagerade och delaktiga i uppbyggnaden av det socialistiska samhället på många plan." Vidare hade medborgarna rätt att skriva klagelser till olika myndighetsinstanser om sådant de var missnöjda med.⁴³ Fulbrook utvecklar vidare att denna storskaliga delaktighet från folket *inte alltid eller nödvändigtvis* berodde på marxist-leninistisk övertygelse; inte heller på tvång att rätta sig in i ledet; och inte heller av någon slags strävan hos den "vanliga medborgaren" att slå vakt om sina egna intressen enbart för att navigera och överleva i den totalitära diktaturen. Det kunde röra sig om inga, några eller samtliga av dessa motiv i kombination. Den östtyska partistaten bör enligt Fulbrook inte ensidigt ses som en enda och enad aktör som "helt enkelt gjorde saker mot den vagt definierade, odifferentierade massan som var 'folket'", hur repressiv och klandervärd denna statsapparat än kan sägas ha varit. På så vis är participatorisk diktatur ett begrepp som väl sammanfattar vad tidigare vardagshistoriker har argumenterat för gällande vardagen för vanligt folk under massdiktaturer. Om det nu fanns en gemensam nämnare för "den odifferentierade massan" i DDR menar Fulbrook att det isåfall var viljan att delta i samhällsbygget av den enkla anledningen att man ville bygga ett bättre samhälle – med eller utan ideologi som drivkraft.⁴⁴

För att understryka de östtyska kadrearnas agens som historiska subjekt kommer de härifrån refereras till som *publika diplomater* i de sammanhang där det är relevant. Det är också en rimlig benämning med tanke på tidigare forsknings mycket starka betoning av alla DDR:s kontakter med Sverige som viktiga delar av östtysk public diplomacy, handelsområdet inkluderat.

Vad som skrivits om dessa teoretiska utgångspunkter ska inte tolkas som att undersökningen kommer behandla de östtyska kadrearnas politiska medhåll kontra opposition gentemot parti eller stat. Vad det handlar om är – snarare tvärtom – att visa hur de komplexa banden mellan partistat och "vanligt folk" skapade rum för nyanser och motstridigheter inom ett totalitärt samhälle som DDR. Min tro är att denna redan komplexa vardag tillfördes en ytterligare dimension av komplexitet för kadrearna när de placerades i det isolerade "mellanförskap" som var DDR-Handelscentrum i Göteborg. Dessa teoretiska utgångspunkter, koncept och begrepp kan bära på nycklar till att bättre förstå vardagen för östtyska resekadrer i Sverige, eller kanske t.o.m. i alliansfria länder överhuvudtaget under det kalla kriget – och förstår vi mer om deras vardag förstår vi lite mer om det kalla krigets sociala och kulturella aspekter.

---

⁴³ Almgren, *Inte bara Stasi*, s. 32.

⁴⁴ Fulbrook, *The People's State*, kap. 1.

Källmaterial och metod

Källmaterial

Efter ett par månaders väntetid fick jag tillgång till Bundesarchivs digitaliserade samling av arkivhandlingar från SED:s lokalorganisation (*Grundorganisation, GO*) vid DDR-Handelscentrum. Detta kommer utgöra den absoluta merparten av undersökningens källmaterial. Materialet på 5-600 sidor består av olika typer av korrespondens mellan lokalorganisationen vid HZG och SED:s centralkommitté i Berlin.⁴⁵ Det är centralkommitténs kopior som bevarats i Bundesarchiv. Det rör sig i huvudsak om protokoll från partimöten, arbetsplaner, verksamhetsberättelser, olika typer av rapporter och korrespondens om sakfrågor där lokalorganisationen behövde centralkommitténs råd eller medgivande. Det ligger därför i materialets natur att det är formellt och helt enkelt "torrt" – det är sida upp och sida ner av dokument från medlemsmöten i SED:s lokalorganisation med i stort sett samma struktur, dagordning och tematik. Det skulle visa sig att denna typ av material inte är något ovanligt för vardagshistoriker att arbeta med, och de totalitära ambitionerna i SED:s arbete har lämnat forskare som intresserar sig för östtyska kadrers vardag med ett tämligen rikt material, så länge man applicerar en metod för att avkoda det vardagliga i materialet. Metoden, vars operationalisering är utformad utifrån såväl källmaterialets egenskaper som tidigare nämnda teoretiska utgångspunkter, kommer redogöras för längre fram.

Källkritiska beaktanden

All läsning av källmaterial från DDR-organisationer måste behandlas kritiskt. Om man gör den klassiska uppdelningen av extern och intern källkritik finns det oftast inga invändningar utifrån ett externt källkritiskt perspektiv. Det finns däremot en del interna källkritiska frågor att ta i beaktning.⁴⁶ Nils Abraham förklarar de eventuella tendenserna i det material han arbetat med med att "personer eller institutioner i sina rapporter ofta sökte lyfta fram den egna framgången och betydelsen för sina överordnade."⁴⁷ Detsamma gäller materialet i denna undersökning eftersom det i allt väsentligt är nästan likadant som det material Abraham tagit del av från bl.a. SED-lokalorganisationen vid DDR-Kulturcentrum i Stockholm. För denna undersökning innebär det att varje gång ett fenomen beskrivs för SED:s centralkommitté som positivt mottaget hos kadrerna vid HZG behöver detta inte vara sant. Vidare innebär det även att avsaknad av kritik från kadrerna gentemot parti- eller verksamhetsledningen inte behöver betyda att sådan inte uttrycktes. Samtidigt kan man naturligtvis

---

⁴⁵ *Zentralkomitee der SED, ZK*.

⁴⁶ John Tosh, *Historisk teori och metod*, 3 uppl., övers. Gunnar Sandin (Lund: Studentlitteratur, 2010), s. 136-141.

⁴⁷ Abraham, *Die politische Auslandsarbeit der DDR in Schweden*, s. 32.

tänka sig att det var viktigt för partiledningen att rapportera om överträdelser mot säkerhetsföreskrifter, företeelser och beteenden som bröt mot partidisciplinen eller andra "dåliga nyheter" på grund av idealism och/eller av rädsla hos rapportörförfattaren för att uteblivna rapporter om sådant senare kunde slå tillbaka mot denne.

Metod

Till en början fanns en osäkerhet om huruvida det skulle gå att komma åt de östtyska medborgarnas vardag i Göteborg genom detta formella, "torra" material. Jag vände mig till Lüdtke som skrivit följande om saken:

Vardagshistoria behandlar oftast människor som efterlämnat lite eller inget källmaterial i ordets normala bemärkelse. Det är sällsynt att finna brev eller andra dokument skrivna av individerna själva [...] Tidigare generationers glädjeämnen och lidanden, längtan och bekymmer har ofta inte lämnat mer än suddiga fläckar i det källmaterial som finns kvar, eller så finns där kodade i kryptisk form [...] Mycket diversifierat och instruktivt material återfinns i [sådant som] rapporter från poliser och fabriksinspektörer, lärare eller präster.⁴⁸

Av den anledningen är det ett fullt rimligt antagande att detta partimaterial kan vara av relevans för en undersökningen om de publika diplomaternas vardagsliv, trots dess formella ton och på förhand förmodade avsaknad av subjektiva utsagor. Därför bör källmaterialets form inte utgöra några hinder för undersökningens genomförbarhet; tvärtom kan man med god grund tänka sig att SED:s rigida totalitära ambitioner eventuellt gjort detta källmaterial mer lättanvänt än mycket annat som vardagshistoriker normalt har framför sig. Det gäller dock, som Lüdtke skriver, att avkoda spåren av vardagslivet i det mycket formella källmaterialet. För detta tolkningsarbete krävs en kvalitativ metod.

Den amerikanske historikern Geoff Eley har översatt till engelska och tydliggjort några vardagshistoriska metoder Alf Lüdtke presenterat på en tyska allt för komplicerad för mig att förstå. Av dessa kommer jag framförallt använda "decentraliserad analys och tolkning genom varsam konstruktion av historiska miniatyrer". Att konstruera "miniatyren mini-DDR i Långedrag" innebär inte att avlägsna människorna vid DDR-Handelscentrum från alla typer av strukturer och samhällsliga kontexter. Tvärtom handlar det om att göra en djupare tolkning av vardagen vid HZG som en unik produkt av ett hela tiden pågående samspel mellan redan befintliga strukturer, t.ex. mellan ett östtyskt socialistiskt och ett svenskt kapitalistiskt samhälle. I denna unika "mellantillvaro" bör det ha funnits nyanser och manövreringsrum mellan t.ex. politiskt medhåll och invändning, mellan partidisciplin och "kapitalistiska frestelser", och mellan strikt isolering och den fysiska möjligheten att faktiskt bara traska ut genom portarna. Skapandet av denna historiska miniatyr som

---

⁴⁸ Lüdtke, "Introduction", s. 13f.

metodiskt verktyg handlar om att i tolkningarna ta hänsyn till HZG:s *partikulariteter* – som Lüdtke och Eley kallar det – såväl som större strukturella förhållanden.⁴⁹

Det visade sig under undersökningens gång att källmaterialets temporala avgränsning till 1980-talet innebar svårigheter med att komma åt vissa regler och föreskrifter "svart på vitt". Det förekommer ibland hänvisningar till lokalt författade dokument som dessvärre lyser med sin frånvaro i källmaterialet. Eftersom det är högst otroligt att man inte skulle ha skickat sådana dokument brevlades till centralkommittén i Berlin, finner jag ingen annan förklaring än att de bör ha tillkommit under 1970-talet för att därefter inte ha ändrats eller uppdaterats. I många fall verkar det även hänvisas till regler och föreskrifter i dokument som är författade av Stasi och därmed finns i Stasiarkiven. Den tidsödande processen att få tillgång till dokument därifrån är inte görbart inom ramarna för en kandidatuppsats. Jag kommer därför utgå från det Almgren skriver, nämligen att de centrala Stasiriktlinjer för publika diplomater som hon hänvisar till och återger gjorde sig gällande för alla DDR-institutioner i Sverige, och därmed också DDR-Handelscentrum.⁵⁰ Avsaknad av Stasimaterial är naturligtvis en av undersökningens svagheter, eftersom detta skulle kunna ge ytterligare detaljerad insyn i vardagslivet vid HZG.

Vidare behövdes urvalsmetoder för att identifiera vilka delar av det relativt stora materialet som var särdeles relevanta för undersökningen. Den största delen av materialet berör nämligen rent affärsmässiga frågor, såsom försäljningssiffror, exportplaner, logistiska och tekniska problem etc. En första urvalsmetod var därför att leta efter nyckelord som kunde kopplas till allt som *inte* var av denna karaktär. Detta kunde först göras efter en OCR-scanning⁵¹ av de "platta" fotokopiorna från Bundesarchiv. Så snart fynd hittades gav fynden i sin tur ofta förslag på fler nyckelord som ledde till fler fynd osv. Varje gång jag tog del av och gjorde anteckningar om uppgifter av eventuellt intresse markerade jag dessa. Ett exempel: en sökning på ordet *Kinder* (barn) kunde leda till dokument som hade med HZG:s egen skola – *Schule* – att göra. Ordet *Schule* lades till i ordlistan för senare sökning. Vid sökning på *Schule* kunde det komma fram uppgifter om att skolan t.ex. var med och arrangerade något slags evenemang – *Veranstaltung* – och därmed blev *Veranstaltung* ett sökord av intresse som ledde fram till uppgifter om en stor och bred mängd evenemang DDR-medborgarna vid HZG organiserade och/eller deltog i. Man kan alltså säga att listan på nyckelord ökade exponentiellt i takt med att undersökningen pågick till dess att hela materialet var täckt av markeringar. Naturligtvis fanns både från början och tillkom under arbetets gång ord som jag spontant associerade till vardagen,

---

⁴⁹ Geoff Eley, "Labor History, Social History, 'Alltagsgeschichte': Experience, Culture, and the Politics of the Everyday – a New Direction for German Social History?", *The Journal of Modern History* 61, nr. 2 (1989): s. 322f.

⁵⁰ Almgren, *Inte bara Stasi*, s. 199, se även not 459 på s. 499.

⁵¹ OCR (*Optical Character Recognition*) är en teknik för att digitalt läsa av text i fotofiler vilket gör resultatfilerna sökbara.

i det här avseendet de aktiviteter och tider på dygnet som var frikopplade från rent affärsmässiga sysslor. Exempel på sådana ord i urval utan någon särskild ordning: fritid (*Freizeit*), kväll (*Abend*), natt (*Nacht*), lägenhet (*Wohnung*), hemma (*zu Hause/zuhause*), äta (*essen*), dricka (*trinken*), fira (*Feiern*), sport (*Sport*), etc. Alla ord har även sökts på med alla tänkbara tilläggsbokstäver, förkortningar, språkliga variationer, grammatiska böjningar osv. När materialet var täckt av markeringar efter nyckelordssökningar lästes alla delar av materialet igenom som fortfarande inte hade markerats för att se om dessa innehöll någonting av intresse.

En ytterligare urvalsmetod har varit att ägna särskild uppmärksamhet åt vissa *typer* av dokument. I vissa fall har undersökning av de dokument som utgör huvuddelen av materialet – månadsberättelser och mötesprotokoll från SED-lokalorganisationens medlems- och partiledningsmöten – givit goda resultat. De allra mest fruktbara dokumenten i fråga om detaljer har varit sådana som skapats i samband med brott mot de regler och föreskrifter som fanns. När sådant förekom skickade den lokala partiledningen och/eller ledningen för HZG (två ledningsgrupper som oftast överlappade varandra) nämligen telegram med en mer eller mindre utförlig rapport av incidenten i fråga till SED:s centralkommitté, ministeriet för utrikeshandel⁵², det östtyska utrikesdepartementet⁵³ och i vissa fall även DDR-ambassaden i Stockholm. "Surfingincidenten" beskriven i uppsatsens inledning är exempel på en sådan. Av den anledningen har t.ex. alla telegram i materialet ägnats särskild uppmärksamhet. Kvalitativa tolkningar (tolkningar som givetvis redovisas för i varje fall) av dessa exempel i materialet har möjliggjort insyn i vardagsförhållandena för DDR-medborgarna vid HZG.

---

⁵² *Ministerium für Außenhandel*, MAH.

⁵³ *Ministerium für Auswärtige Angelegenheiten*, MfAA.

Resultat

När man läser handlingarna från SED:s lokalorganisation vid DDR-Handelscentrum förstår man snabbt att partiet åtminstone hade ambitionen att genomsyra alla delar av livet vid centret. Det framgår även tydligt att man betraktade utrikeshandeln som en integrerad del av utrikespolitiken gentemot Sverige, helt i enlighet med vad tidigare forskning om DDR:s public diplomacy har visat. Verksamheten hade vid sidan av sitt handelsuppdrag ett tydligt politiskt uppdrag. Bland många exempel i materialet finns tydliga instruktioner för hur potentiella frågor svenska affärspartners kunde ha om specifika angelägenheter i östblocket skulle besvaras. I samband med Solidarnosc-upproret i Polen 1980-81 diskuterades t.ex. hur händelserna tydligt skulle "förklaras utifrån ett klassperspektiv", en uppgift som enligt partiledningen ställde krav på medarbetarnas ständiga politisk-ideologiska skolning.⁵⁴ I februari 1987 påminde partiledningen de publika diplomaterna om följande: "Att leva upp till de satta premisserna kräver en hög nivå av disciplin och statsmedvetenhet [patriotism] såväl som beredskap att i alla lägen agera som representanter för DDR".⁵⁵ Partiet krävde av de publika diplomaterna att "varje dag vara medvetna om att vårt uppförande i parti-, arbets- och privatlivet ska korrespondera med de politisk-ideologiska krav som ställs på oss."⁵⁶ Det politiska var helt enkelt privat och vice versa.

Partiet, partilivet och de partilösa

Det saknas tyvärr siffror om hur många kadrer som totalt fanns vid HZG vid varje given tidpunkt, vilket gör det svårt att veta hur många av dessa som var partimedlemmar och hur dessa proportioner utvecklades över tid. Svårigheterna med att avgöra precis hur många DDR-medborgare som fanns vid centret förutom vid de två tidpunkter som framkom i B-uppsatsen och redovisades i forskningsläget har visat sig ha en enkel förklaring. Man nämner flera gånger i materialet att kaderomsättningen var hög, dvs. att många kadrer reste hem samtidigt som nya tillkom.⁵⁷ I materialet finns inga kontinuerligt förda personallistor eller andra dokument som listar alla DDR-medborgare vid HZG. Det enda man var noga med att rapportera hem till Berlin var ifall personalbortfall- och tillkomster innebar förändringar i verksamhetsledningen eller den lokala partiledningen. Det finns därför inte någon tydlig översikt över hur många av de publika diplomaterna som var SED-medlemmar vid varje given

---

⁵⁴ Jasef (Partisekreterare SED-GO vid HZG) till ZK (SED:s centralkommitté i Berlin), 1982-01-07, dokument 111-112, SAPMO-BArch DY 30/15088.

⁵⁵ "Referat: Stand der politisch-ideologischen Arbeit unserer Grundorganisation im HZG", 1987-02-02, dok. 67, SAPMO-BArch DY 30/15090.

⁵⁶ "Monatsbericht Dezember 1987", 1988-01-06, dok. 127, SAPMO-BArch DY 30/15090.

⁵⁷ "Referat: Stand der politisch-ideologischen Arbeit unserer Grundorganisation im HZG", 1987-02-02, dok. 72 (1), SAPMO-BArch DY 30/15090.

tidpunkt. Siffrorna som redovisades i forskningsläget visade att 57 respektive 65% av de vuxna DDR-medborgarna vid HZG var partimedlemmar i september 1982 respektive ospecificerad månad 1984. Från partiledningens sida hade man en idé om att minst 50% av de anställda skulle vara partimedlemmar för att centrrets handelsföretag skulle kunna sägas vara goda DDR-representationer.⁵⁸

“Partilivet” (*Parteileben*) verkar ha utgjort en stor del av kadrenas fritid. Med fritid menas de timmar som inte ägnades åt de rent verksamhetsmässiga arbetsuppgifterna, det vill säga att främja handel med Sverige. De vanliga medlemsmötena ägde rum minst en vardagskväll i månaden och brukade pågå i två-tre timmar. Däremellan var det läsecirklar och diskussionsgruppsträffar ungefär en gång i veckan. Det fördes ofta protokoll över hur många medlemmar som var ursäktade från att delta, och ibland vilka dessa medlemmar var.⁵⁹ I juni 1982 bestämde man att skol- och förskolepersonalen vid HZG:s interna skola skulle ta hand om barnen även kvällstid för att vid behov underlätta för föräldrarna att kunna delta i partimötena.⁶⁰ Utöver medlemsmötena tillkom andra organiserade partiaktiviteter på fritiden. Inför DDR:s 35:e nationaldag i oktober 1984 rapporterades det exempelvis att “alla DDR-medborgare boendes vid HZG på sin fritid deltog i de nödvändiga förberedelserna” inför det av partiet organiserade firandet.⁶¹

De partilösa

När det som ovan står “DDR-medborgare” (*DDR-Bürgern*) i materialet snarare än “kamrater” (*Genossen*) syftade man genomgående på alla vuxna personer vid centret, inklusive de “partilösa” (*Parteilosen*). Diskussionerna om de partilösa pågick ständigt. I ett partiledningsmöte i april 1982 fastställde man t.ex. att arbetet gentemot dessa behövde intensifieras, och att partiledningen “ständigt måste söka politiska diskussioner” med dessa med syfte att få dem att gå med i partiet.⁶² Under ett medlemsmöte i maj 1983 talade man öppet om att även partimedlemmarna mer än tidigare behövde beröra “politisk-ideologiska problem” i sina dagliga konversationer med de partilösa kollegorna för att “leda deras [politisk-ideologiska] medvetenhet och uppträdande i en mer krävande riktning”.⁶³ Efter att partiledningen avslutat individuella politisk-ideologiska utvärderingssamtal med partimedlemmar under hösten 1985 var man så nöjda med utkomsten att man skrev hem till

---

⁵⁸ “Referat: Stand der politisch-ideologischen Arbeit unserer Grundorganisation im HZG”, 1987-02-02, dok. 70 (1), SAPMO-BArch DY 30/15090.

⁵⁹ Se t.ex. “Protokoll der Mitgliederversammlung der GO des DDR-Handelszentrums Göteborg Am 30. März 1981”, 1981-04-07, dok. 45, SAPMO-BArch DY 30/15088.

⁶⁰ Lehmann (Partisekr.) till ZK, 1982-06-29, dok. 148, SAPMO-BArch DY 30/15088.

⁶¹ Lehmann till ZK, 1984-11-02, dok. 116, SAPMO-BArch DY 30/15089.

⁶² Lehmann till ZK, 1982-05-07, dok. 134, SAPMO-BArch DY 30/15088.

⁶³ Lehmann till ZK, 1983-06-01, dok. 33, SAPMO-BArch DY 30/15089.

centralkommittén i Berlin att man i framtiden önskade föra liknande samtal även med de partilösa kollegorna.⁶⁴

Eftersom frågan om de partilösa togs upp så många gånger under åren bör vardagen för de partilösa medlemmarna till viss del bestått av opåkallade politiska diskussioner med syfte att få dem övertalade att gå med i partiet. Man kan med god grund tänka sig att dessa suggestiva samtal om "politisk-ideologiska problem" kunde skapa obehag hos de partilösa vid det SED-dominerade handelscentret.

Säkerhet, skydd, ordning och vaksamhet

Någonting som ofta återkommer i materialet är diskussioner om "säkerhet, skydd och ordning" (*Sicherheit, Schutz und Ordnung*, ibland förkortat *S.S.O*) och "vaksamhet" (*Wachsamkeit*). Enligt samma princip som forskare antar att den stränga kontrollen av medborgarna hade en stor inverkan på vardagslivet hemma i DDR, bör man kunna anta att den lokala implementeringen av säkerhetsregler för östtyskarna i Långedrag ständigt var närvarande i deras vardagsliv. Därför är säkerhetsföreskrifter och eventuella överträdelser och brott mot sådana av stort intresse när man undersöker vardagen för östtyskarna i Långedrag.

I januari 1982 hade partiledningen ett möte där man betonade att ordnings- och säkerhetsfrågor inte var att betrakta som blott organisatoriska frågor för HZG utan var tvungna att ses som politisk-ideologiska sådana.⁶⁵ Och återigen: om någonting var politiskt var det även privat. Dessa frågor stod så att säga högre än annat man brukar finna i en personalhandbok. Man pratade om att säkerhet, skydd och ordning måste prioriteras eftersom den aggressiva "imperialismen" och "klassmotståndaren" (*Klassengegner*) annars riskerade att penetrera och sabotera den verksamhet som de publika diplomaterna var i Sverige för att utföra, och då syftade man just på det utrikespolitiska uppdraget snarare än det professionella.⁶⁶ Att dessa frågor genomsyrade och överlappade alla områden av livet vid HZG är mycket tydligt i materialet. Givet tidigare forskning av framförallt Almgren och Bechmann-Pedersen & Cronqvist är detta inte en överraskning. Det är inte helt vanligt förekommande med specifika exempel i relation till hur många gånger man diskuterade ämnet, men under ett medlemsmöte i december 1980 tog en person i partiledningen upp exempel på ett antal områden där föreskrifterna hade brutits under den senaste tiden. Bland dessa nämndes borttappade

---

⁶⁴ "Gesamteinschätzung über den Verlauf und Inhalt der vertrauensvollen individuellen Gespräche", 1985-10-21, dok. 190, SAPMO-BArch DY 30/15089.

⁶⁵ "Wahlführungsplan für die Vorbereitung der Wahlberichtsversammlung am 29.3.1982", 1982-01-18, dok. 116, SAPMO-BArch DY 30/15088.

⁶⁶ Se t.ex. "Kampfprogramm 1983", 1983-01-05, dok. 10, SAPMO-BArch DY 30/15089; "Monatsbericht 1985", 1986-01-08, dok. 201, SAPMO-BArch DY 30/15089.

nycklar, framkallning av foto- och filmrullar i svenska fotobutiker och "brott mot kontaktprinciper".⁶⁷ Även här saknas exempel på specifika incidenter, men t.ex. omnämmandet av fotofrågan betyder sannolikt att det inte var tillåtet att framkalla foto- och filmrullar i svenska fotobutiker. Kontaktprinciper (*Kontaktgrundsätze*) nämns ett flertal gånger i materialet men dessvärre framgår ingenstans exakt vilka dessa principer var. Att de inte skrivs ut någonstans i materialet beror sannolikt på någon av anledningarna som diskuterades i metodavsnittet, dvs. att de antingen fanns i dokument författade under 1970-talet och därmed inte är inkluderade i källmaterialet, eller som en del av Stasis centrala säkerhetsanvisningar som Almgren beskrivit. Det förekommer inte ett enda exempel i materialet på konsekvenser till följd av brott mot kontaktprinciper, vilket gör det svårt att veta mer precist vad det innebar. Med stor sannolikhet var de en samling regler inordnade under de bredare ordnings- och säkerhetsreglerna på lokal nivå och/eller Stasinivå. När Abraham beskrivit de fall där publika diplomater vid DDR-Kulturcentrum i Stockholm brutit mot regler om privata kontakter med svenskar har han benämnt dessa "regler om ordning och säkerhet".⁶⁸

Legitimeringen av isolerande skyddsåtgärder vid DDR-Handelscentrum hade tydliga likheter med hur man legitimerade de strikta gränsskyddsåtgärderna som infördes i DDR i augusti 1961, där byggandet av Berlinmuren ingick. Man uttryckte inte utåt att dessa fanns för att förhindra DDR-medborgare från att lämna landet, utan det handlade officiellt enkom om att skydda DDR från fascismen och imperialismen i väst – Berlinmuren benämndes t.ex. officiellt "den antifascistiska skyddsvallen" (*Antifaschistischer Schutzwall*). Det handlade dels om att skydda befolkningen från "skadliga" västliga influenser, och dels om att väldigt konkret skydda sig mot västliga agenter. Dessa var uppriktigt upplevda hot; det var bara inte de *enda* upplevda hoten. På samma sätt uttryckte man aldrig att stränga säkerhetsföreskrifter vid HZG och andra DDR-institutioner i Sverige fanns på grund av farhågor att resekadrer skulle hoppa av till Sverige, utan enbart för att skydda HZG från utomstående hot. Det är viktigt att understryka att de säkerhetsföreskrifter som fanns med stor säkerhet hade dubbla funktioner, precis som gränsskyddet hade för DDR i stort.

Att man utelämnade oron för avhopp och enbart talade om säkerhetsföreskrifternas andra funktion – att skydda HZG från utomstående fiender – betydde således inte att ledningen faktiskt inte upplevde att dessa hot var närvarande. Detta syns tydligt flerstädes i materialet, bl.a. vid ett medlemsmöte 1981 då man påminde om tillfällena där extern städpersonal och tekniker från Televerket hade lämnats obebakade i lokalerna.⁶⁹ Ett liknande fall förekom 1987 då partiledningen strängeligen påpekade att ett betydande antal anställda hade begått ett stort misstag när samtliga hade gått till

---

⁶⁷ "Bericht der Parteileitung für den Monat Dezember 1980", 1981-01-08, dok. 17, SAPMO-BArch DY 30/15088.

⁶⁸ Abraham, *Die politische Auslandsarbeit der DDR in Schweden*, s. 127.

⁶⁹ "Protokoll der Mitgliederversammlung der GO DDR-Handelszentrum Göteborg/Schweden am 19.01.1981", 1981-01-22, dok. 23, SAPMO-BArch DY 30/15088.

matsalen och ätit lunch i samtidigt, och därmed lämnat en grupp svenska hantverkare utan tillsyn på ett helt våningsplan. Ledningen menade dock att det var lönlöst att försöka lägga skulden på någon eftersom det var ett kollektivt misstag: "Det är ingen poäng i att diskutera var skulden ligger i ett sådant fall [...] Vaksamhet är inte en individuell uppgift."⁷⁰

Övervakning och kontroll

Även kadrernas brevkommunikation stod under kontroll med hänvisning till S.S.O-frågorna. Här gällde samma princip som Almgren skrivit generellt om DDR-institutioner i Sverige: all privatpost till HZG skulle adresseras till en särskild postadress i Berlin för att sedan skickas därifrån med kurirpost till mottagaren vid HZG. I januari 1981 tog partiledningen upp vid ett medlemsmöte att privatpost vid ett antal tillfällen på senare tid hade ankommit med den vanliga posten; detta stred mot föreskrifter om "den inre ordningen".⁷¹

Den interna postkontrollen skedde inte bara av rent säkerhets- eller ordningsmässiga skäl, utan även för att kontrollera hur den ideologiska disciplinen låg till bland partimedlemmarna. 1987 tog sig en medlem i partiledningen friheten att kontrollera den inkommande posten för att kartlägga vilka tidnings- och tidskriftsprenumerationer de vid tillfället 26 partimedlemmarna hade. Han konstaterade i ett anförande inför partimedlemmarna:

[...] att det faktiskt finns två kamrater som inte prenumererar på vårt partis centrala nyhetsorgan – "Neues Deutschland" och inte heller på "Einheit", utan endast på lokalpress [från DDR]. Kamrater, kom inte med argumentet att även lokalpressen är partipress. Skillnaderna i publikationernas omfattning är så vida kända i läsekretsarna att partiledningen allvarligt undrar varifrån dessa kamrater önskar få sin politisk-ideologiska information [som är nödvändig] för att rusta dem med vad en kamrat och DDR-medborgare särskilt behöver i utlandet, nämligen en orubblig klasständpunkt.⁷²

Man gjorde alltså ingen hemlighet av att man i syfte att kartlägga partimedlemmarnas ideologiska hängivenhet kontrollerade deras post. Enligt Fulbrook var det inget ovanligt att lokala partifunktionärer hemma i DDR utförde den här typen av ideologisk övervakning vars resultat man sedan rapporterade till Stasi.⁷³

---

⁷⁰ "Referat: Stand der politisch-ideologischen Arbeit unserer Grundorganisation im HZG", 1987-02-02, dok. 72 (1), SAPMO-BArch DY 30/15090.

⁷¹ "Protokoll der öffentlichen Mitgliederversammlung", 1981-01-06, dok. 20, SAPMO-BArch DY 30/15088.

⁷² "Referat: Stand der politisch-ideologischen Arbeit unserer Grundorganisation im HZG", 1987-02-02, dok. 67 (1), SAPMO-BArch DY 30/15090. *Einheit* var SED:s akademiska tidskrift för "teori och praktik av vetenskaplig socialism".

⁷³ Fulbrook, *The People's State*, kap. 4.

Säkerheten och världspolitiken

Det är tydligt att man under 1980-talets tidiga år såg ett behov av ökad säkerhet, skydd, ordning och vaksamhet med anledning av de tidigare nämnda tilltagande spänningarna i det kalla kriget. När DDR:s ambassadör Wolfgang Kieseewetter besökte HZG 1981 talade han om för kadrerna att "fiendeaktiviteten gentemot [DDR:s] utlandsrepresentationer har ökat" och uppfordrade dem därför att vara på sin vakt.⁷⁴ I lokalavdelningens partiprogram (*Kampfprogramm*, bokst. kampprogram) för 1982 talade man om hur "imperialismens aggressiva framfart" krävde en ökad beredskap inom dessa områden "hos varje kamrat", särskilt eftersom de befann sig i mitt i det kapitalistiska utlandet.⁷⁵ Intressant nog förekommer signifikant fler brott och överträdelser mot olika ordnings- och säkerhetsregler under 1980-talets första hälft än den senare. Från källmaterialets första dokument i oktober 1980 fram till september 1984 var ett drygt tiotal personer föremål för någon slags kritik för att ha begått överträdelser mot säkerhetsföreskrifter eller på andra sätt uppvisat "opartimässigt beteende" (*nicht parteimäßigen Verhalten*).⁷⁶ En trolig förklaring till detta är att ökade säkerhetsnivåer till följd av ökade spänningar i det kalla kriget innebar att tröskeln sänktes för vad som konstituerade en överträdelse. Det verkar också ha funnits en diskrepans mellan hur allvarliga frågorna såg ut på pappret och de faktiska konsekvenserna för överträdelser; mycket kritik delades ut, men det är sällan några riktigt allvarliga konsekvenser syns i materialet. Kanske kände sig partiledningen nödgad att i sina rapporter till Berlin under tidigt 1980-tal visa att de tog dessa frågor på större allvar än de rent faktiskt gjorde. I jämförelse med DDR-Kulturcentrum där åtminstone sex kadrer blev hemskickade för sina övertramp mot olika säkerhetsregler under 1980-talet framstår konsekvenserna vid HZG som mycket milda, den tämligen hårda tonen till trots.⁷⁷ Under hela 1980-talet förekommer t.ex. blott två fall där HZG-kadrer blev återkallade till DDR, vilka båda skedde just i början av 1980-talet. Det första fallet rör en kamrat Jung vars hemkallelse nämns som hastigast i en bisats i mars 1981.⁷⁸ Det andra fallet är kamrat Claus som blev återkallad till DDR i augusti 1982.⁷⁹ I inget av fallen diskuteras anledningarna till hemkallandet närmare.⁸⁰

---

⁷⁴ "Protokoll der öffentlichen Mitgliederversammlung der GO der SED des DDR-Handelszentrums Göteborg/Schweden am 29.4.1981", 1981-05-04, dok. 59, SAPMO-BArch DY 30/15088.

⁷⁵ "Kampfprogramm 1982", 1982-01-25, dok. 118 (1), SAPMO-BArch DY 30/15088.

⁷⁶ Se t.ex. Jasef till ZK, 1980-11-14, dok. 02-03, SAPMO-BArch DY 30/15088; "Protokoll der öffentlichen Mitgliederversammlung der GO DDR-Handelszentrum Göteborg/Schweden am 5.1.1981", 1981-01-06, dok. 21, SAPMO-BArch DY 30/15088; "Bericht der Parteileitung für den Monat Dezember 1980", 1981-01-08, dok. 14 och 16, SAPMO-BArch DY 30/15088; Jasef till ZK, 1982-01-07, dok. 111, SAPMO-BArch DY 30/15088; Telegram från Gabbert till MAH (LS-NE), MAH (IG) och MfAA (Schutz), 1982-12-09, dok. 168, SAPMO-BArch DY 30/15088; Lehmann till ZK, 1983-06-01, dok. 31, SAPMO-BArch DY 30/15089.

⁷⁷ Almgren, *Inte bara Stasi*, s. 202.

⁷⁸ Jasef till ZK, 1981-03-09, dok. 28, SAPMO-BArch DY 30/15088.

⁷⁹ Stöcker (Partisekr.) till ZK, 1982-09-01, dok. 151, SAPMO-BArch DY 30/15088.

⁸⁰ Eftersom Abrahams och Almgrens källmaterial rörande hemkallelser främst kommer från Stasiarkiven förmodas att utförligare uppgifter om hemkallandet av HZG-kadrerna också kan återfinnas där.

Under 1980-talets andra hälft rapporterades inga brott eller överträdelser av specifika personer utöver den "surfingincident" i september 1985 som beskrevs i uppsatsens inledning. Parti- och verksamhetsledningen uttryckte ett flertal gånger nöjdhet över detta tillstånd, bl.a. i januari 1985 och januari 1988. Man betonade dock att man för den sakens skull inte kunde tillåta sig att slappna av, och att dessa områden alltid hade rum för förbättring.⁸¹

"Opartimässigt beteende" och dess konsekvenser

Brott mot säkerhetsföreskrifter och ideologiska avvikelser var bara några företeelser som kunde stämpas som "opartimässigt beteende". Ett sådant beteende medförde inte heller bara formella konsekvenser, utan konsekvenserna kan även tolkas som sociala. När en partimedlem på något sätt uppfört sig på ett icke önskvärt vis adresserades detta nämligen offentligt på medlemsmötena. Opartimässiga beteenden, oavsett vad man lade i begreppet, var t.o.m. alltid formella punkter på dagordningarna när de hade förekommit. Denna offentliga kritik inför partikamraterna följdes av kollektiva diskussioner, vilket av många säkerligen kunde upplevas som skamfyllt och obehagligt. Ett exempel på ett opartimässigt beteende som varken var kopplat till säkerhets- eller ideologiska frågor var när en medarbetare vid ett tillfälle 1987 hade uppfört sig otrevligt mot ett antal kollegor och antytt att dessa inte utförde sina arbetsuppgifter korrekt. Partiledningen valde då att hantera frågan vid nästkommande partimedlemsmöte genom att först kritisera honom och sedan öppna upp för allmän diskussion om hans uppförande. Därefter förde partiledningen dessutom ett enskilt samtal med den anställde i syfte att få honom att idka självkritik.⁸²

Socialistisk sparsamhet

Under början av 1980-talet började DDR sjunka allt djupare ner i ekonomisk kris.⁸³ "Socialistisk sparsamhet" (*sozialischen Sparsamkeit*) förordades ofta vid HZG eftersom merparten av centrets utgifter betalades med västvaluta, och dessa besparingar påverkade i allra högsta grad kadrens vardagsliv. Ett exempel är att man vid ett flertal gånger under 1980-talet anordnade *subbotniks* där kaderna lade ett flertal timmar av sin fritid på att städa och i övrigt underhålla centrets område och byggnader.⁸⁴ Exempelvis 1981 sparade man under året in totalt 31 000 svenska kronor i underhållskostnader genom

---

⁸¹ "Monatsbericht Dezember 1984", 1985-01-02, dok. 198, SAPMO-BArch DY 30/15089; "Monatsbericht Dezember 1987", 1988-01-06, dok. 127, SAPMO-BArch DY 30/15090.

⁸² "Monatsbericht März 1987", 1987-04-09, dok. 84-85, SAPMO-BArch DY 30/15090.

⁸³ Fulbrook, *The People's State*, kap. 2.

⁸⁴ Lehmann till ZK, 1983-11-09, dok. 59, SAPMO-BArch DY 30/15089. *Subbotnik* (bokst. lördag) är ett begrepp för ideellt lördagsarbete som infördes i Sovjetunionen efter oktoberrevolutionen 1917. Traditionen spred sig senare till de sovjetiska "satellitstaterna".

att anordna subbotniks.⁸⁵ Vid en enda subbotnik 1986 sparade man in hela 34 000 kronor.⁸⁶ 1984 bestämdes det även att enskilda familjer skulle tilldelas olika ansvarsområden inom trädgårdsskötseln på området. Vidare bestämdes det att de kvinnliga medarbetarna fortsättningsvis skulle ansvara för all städning av kontorsutrymmen, samt för städning och iordningställande av centrets gästlägenhet när denna stod tom och därför kunde hyras ut till utomstående affärsresande från DDR. Varför just de kvinnliga medarbetarna ålades dessa uppgifter motiverades inte vidare. Märk väl att det var just kvinnliga medarbetare (*Mitarbeiterinnen*) som skulle utföra dessa städuppgifter; det handlade alltså inte om att sysselsätta medföljande fruar utan anställning.⁸⁷ Denna typ av bestämmelser innebar avvikelser från ett driftsavtal från 1982 där det bl.a. stod att HZG skulle ombesörja all lokalvård och underhåll av centrets alla gemensamma utrymmen.⁸⁸

Uthyrningen av centrets gästlägenhet var i sig en del av besparingarna. Denna kan även ha haft viss betydelse för det sociala livet vid HZG. År 1981 hade man t.ex. hela 958 övernattningar (gästlägenheten hade fyra rum med delat badrum och pentry⁸⁹) från affärsresande DDR-medborgare som inte var tillknutna centret. Det innebär att nya utomstående östtyskar kom till centret med mycket jämna mellanrum.⁹⁰ Kadreerna bör därför ha haft möjligheter till nya sociala möten i stort sett dagligen, vilket möjligen kan ha lättat eventuella känslor av social isolering och uttråkan som kan ha uppstått av att ha bott tillsammans med ett begränsat antal personer på en begränsad yta.

Ett annat exempel på hur den "socialistiska sparsamheten" påverkade kadreernas vardagsliv var när man 1981 tog bort möjligheten att ringa telefonsamtal från de anställdas tjänstebostäder, en åtgärd som ska ha reducerat kostnaderna för telefonsamtal.⁹¹ Att alla lägenheter vid HZG fram till 1981 hade telefoner med möjlighet till samtal med "utsidan" är intressant, men tyvärr finns inga övriga uppgifter om privata telefonsamtal, t.ex. om det fanns regler för vart eller vilka man fick ringa. Enligt Almgren stod det i Stasis centrala säkerhetsföreskrifter för DDR-verksamheter i Sverige att alla lägenheter där DDR-medborgare bodde skulle vara hopkopplade med interntelefon för att man snabbt skulle kunna nå varandra.⁹² Dessa anvisningar i kombination med att interkomsamtal i regel är kostnadsfria innebär att man kan dra slutsatsen att det var möjligheten till just externa samtal till och från lägenheterna vid HZG man avlägsnade 1981.

---

⁸⁵ Jasef till ZK, 1982-01-07, dok. 113, SAPMO-BArch DY 30/15088.

⁸⁶ "Monatsbericht Oktober 1986!", 1986-11-12, dok. 47, SAPMO-BArch DY 30/15090.

⁸⁷ "Programm des Handelszentrums der DDR in Göteborg zur Führung des sozialistischen Wettbewerbs in Vorbereitung des XI. Parteitages der SED", 1984-12-08, dok. 132-133, SAPMO-BArch DY 30/15089.

⁸⁸ "Betriebsvereinbarung 1982", odaterat, dok. 96, SAPMO-BArch DY 30/15088.

⁸⁹ Aspenskog, "En östtysk stad i Älvsborg", s. 16.

⁹⁰ Jasef till ZK, 1982-01-07, dok. 113, SAPMO-BArch DY 30/15088.

⁹¹ "Protokoll der öffentlichen Mitgliederversammlung der GO DDR-Handelszentrum Göteborg/Schweden am 5.1.1981", 1981-01-06, dok. 19, SAPMO-BArch DY 30/15088.

⁹² Almgren, *Inte bara Stasi*, s. 201, se även not 468 på s. 500.

De publika diplomaternas ekonomiska förhållanden

De publika diplomaternas ekonomiska förhållanden borde bära på viktiga nycklar till bättre insyn i deras vardag. I *Regeringsrättens årsbok* återfinns ett mål som ger insyn i de publika diplomaternas ekonomiska situation. 1986 hade DDR:s utrikeshandelsministerium MAH vänt sig till Regeringsrätten (nuvarande Högsta förvaltningsdomstolen) för att överklaga ett beslut om att behöva betala arbetsgivaravgifter för handelscentrets anställda åren 1976-1979. Frågan hade uppstått efter att ett antal medarbetare vid HZG hade upptagit sin lön från centret i sina självdeklarationer, enligt MAH felaktigen. Rätten yrkade följande:

Klaganden, som är utländsk arbetsgivare, har sysselsatt arbetstagare i Sverige. Skyldighet att erlägga arbetsgivaravgifter föreligger därför. Vad klaganden anfört föranleder ingen annan bedömning. Till grund för beräkningen av avgiftsunderlaget skall läggas summan av vad arbetsgivaren under året utgivit till arbetstagare hos honom i penningar – däri inberäknat ersättning för levnadskostnader – eller naturaförmåner i form av bl a bostad. Ersättning, som utgått till täckande av utgifter som arbetstagaren haft för att kunna utföra sitt arbete, skall däremot inte inräknas i avgiftsunderlaget. Ifrågavarande ersättningar har inte, såvitt visats, motsvarat några kostnader som arbetstagarna haft i arbetet.⁹³

MAH svarade som följer:

Det arbetsrättsliga förhållandet i DDR kvarstår och inga arbets- resp tjänstgöringskontrakt tecknas med svenska företag. I enlighet med de arbetskontrakt DDR-medborgarna tecknat sker utbetalning av löner via DDR, i DDR och i DDR-Mark. Denna lön beskattas enligt DDR:s skattelagstiftning. För täckande av levnadsomkostnaderna i Sverige erhåller DDR-medborgarna endast bestämda generella belopp i svenska kronor. Därvid tar man också hänsyn till att de erhåller rimliga bostäder.⁹⁴

Det rådde alltså delade meningar om huruvida ersättning för täckande av levnadskostnader skulle räknas som beskattningsbar inkomst. Det framgår varken i *Regeringsrättens årsbok* eller i det övriga källmaterialet exakt hur stora dessa bestämda generella belopp var som kadreerna erhöll för att täcka levnadsomkostnader. HZG-personalen var anställda vid östtyska företag och deras lön betalades ut i den inkonvertibla valutan DDR-mark. Samtidigt bör kadreerna haft pengar att åtminstone handla mat och annat livsnödvändigt i Sverige. Surfaren Schrei som nämndes i inledningen hade bevisligen tillräckligt med svensk valuta för att t.o.m. köpa surfingutrustning. Eftersom den ekonomiska aspekten inte nämns i telegrammet eller i några av de efterföljande dokumenten (här nämns alltså bara hans oaktsamhet) bör inga ekonomiska oegentligheter ha skett från Schreis sida.

Eftersom lönerna betalades ut i DDR-mark kan man anta att övriga utbetalningar var tämligen ringa, särskilt eftersom vi vet att "socialistisk sparsamhet" med västvaluta var viktigt för

---

⁹³ Regeringsrätten & Domstolsverket, "Ref 66. Fråga om utländskt statsorgan i visst fall avstått från immunitet," i *Regeringsrättens årsbok: 1986* (Stockholm: Fritzes kundservice, 1987), s. 178.

⁹⁴ *Regeringsrättens årsbok*, s. 179.

HZG-ledningen. Detta bör isåfall innebära att kadrerna inte hade särskilt mycket pengar att spendera. Det borde i sin tur ha begränsat kadrernas rörelsefrihet när de inte var i tjänst och kan därför sägas ha varit ytterligare en isolerande faktor i vardagslivet. Man kan på goda grunder utesluta möjligheten att de publika diplomaterna på något sätt stoppade pengar avsedda att täcka tjänstekostnader i egna fickor. Det framgår nämligen i materialet att intern redovisning av tjänstekostnader verkar ha varit mycket viktigt: bl.a. mottog en anställd hård offentlig kritik under ett medlemsmöte 1981 för att "genom oaktsamhet" ha råkat tappa bort ett kvitto för bensinkostnader om 3 kr under en tjänsteresa – för övrigt också ett exempel på "opartimässigt beteende".⁹⁵

Östtyskarna i Långedrag: Ett sammansvetsat kollektiv?

Det är måhända lätt att tro att kadrerna vid HZG utgjorde ett socialt sammansvetsat kollektiv eftersom de delade en så speciell erfarenhet med varandra, nämligen att ha varit särskilt utvalda för ett viktigt utrikespolitiskt uppdrag. Detta uppdrag förde med sig att tillsammans leva en isolerad tillvaro på en liten yta i det kapitalistiska Sverige. Det finns dock uppgifter som antyder att gruppen inte alltid var så socialt sammansvetsad, uppgifter som kanske välbehövt påminner oss om att DDR-medborgarna i Långedrag trots allt inte var en odifferentierad massa av "östtyska kommunister"; att de naturligtvis var en skara individer med olika bakgrund, erfarenheter och drivkrafter. I ett långt anförande om "det politisk-ideologiska arbetets tillstånd" i februari 1987 vädjade partiledningen till partimedlemmarna:

Det är naturligt att vårt kollektiva leverne påverkas av många olika, ganska naturliga, intressen och mentaliteter. Även de spridda åldrarna i kollektivet har en inverkan. Det är ingen som har några invändningar mot det. Tvärtom borde vi ta vara på varandras olikheter för att stärka vår sammanhållning, så länge vi ser till att inte förlora kollektiviteten på vägen.⁹⁶

En intressant detalj här är att man beskriver åldrarna i kollektivet som spridda. Några år tidigare, 1982, beklagade sig partiledningen nämligen över att man hade för få unga kadrer vid HZG.⁹⁷ Kanske hade man lyckats få in yngre personer i kollektivet under dessa år. Oavsett verkar kollektivet ha haft problem med den sociala samhörigheten vid den här tiden. I referatet står vidare att partimedlemmarna varit blyga inför varandra under partimötena, något partiledningen ansåg hämmade diskussionerna. Därför var en förbättring på området inte bara nödvändig för "harmonin i kollektivet", utan även för partiarbetet. Detta hade avhjälpits något genom att man beslöt att införa fasta diskussionsgrupper istället för slumpmässiga eller roterande, vilket ska ha resulterat i att

---

⁹⁵ Lehmann till ZK, 1983-03-03, dok. 20, SAPMO-BArch DY 30/15089.

⁹⁶ "Referat: Stand der politisch-ideologischen Arbeit unserer Grundorganisation im HZG", 1987-02-02, dok. 72, SAPMO-BArch DY 30/15090.

⁹⁷ Lehmann till ZK, 1982-11-03, dok. 157, SAPMO-BArch DY 30/15089.

partimedlemmarna lärde känna varandra bättre med tiden.⁹⁸ Det framgår dock senare i referatet att de generella problemen med den "sociala harmonin" verkar ha bestått:

Genom att konsekvent lyda ledningens beslut stärker vi kollektivet och stävjar den mänskliga svagheten för skvaller och obetänksamma uttalanden och dömanden. På grund av de särskilda omständigheterna – att dygnet runt arbeta och bo tillsammans på en begränsad yta – blir fritidsaktiviteter av större betydelse än exempelvis i DDR, i familjära omgivningar. Partiledningen tror att kollektivets utveckling och dess ideologiska tillstånd starkt påverkas [till det bättre] av att lära känna varandra genom kamratliga handlingar, genom att hjälpa varandra och genom gemensamma upplevelser. Inom verksamheten finns ett flertal aktiviteter för en meningsfull fritid, men som livet vid HZG visat oss är dessa inte tillräckliga för att vi ska förstå varandra bättre och nå en högre nivå av samförstånd. I detta avseende måste vi ägna särskild uppmärksamhet åt nyanlända familjer och med omtänksamhet och stöd snabbt införliva dem i kollektivet.⁹⁹

Man hade alltså problem med skvaller och baktalande inom kollektivet. Den sista meningen kan tolkas som en övergång från den övergripande frågan – problemen med den sociala samhörigheten – till att påminna om vikten att även integrera de nyanlända i kollektivet. Den kan även tolkas som att problemen framförallt gällde nyanlända kadrer till HZG, att dessa var särskilt utsatta för utfrysning.

Oavsett var det inte första gången man adresserade frågan om integration av nyanlända kadrer vid HZG. 1982 nämns det ett flertal gånger, bl.a. då man bestämde att det huvudsakligen skulle vara kvinnokommitténs uppgift att se till att integrationen gick snabbt och smidigt (för övrigt ett beslut vars motivering inte diskuteras i materialet).¹⁰⁰ I början av 1983 uttryckte kvinnokommissionen frustration till partiledningen över att man behövt ta ett antal diskussioner angående de "nyanlända medföljande fruarnas insats" vid HZG. "Kvinnokommittén är av åsikten att beslut om stationering bör fattas lokalt och inte i Berlin" står det att läsa. Detta tyder på att medlemmarna i kvinnokommittén var missnöjda med vilka kvinnor som nyligen anlant vid handelscentret. Här tyckte HZG:s högste chef Kurt Gabbert att det var på sin plats att påminna kommittén om kadersystemets principer. Dessutom, tillade han, diskuterades det i regel visst lokalt vilka kadrer som skulle stationeras vid HZG.¹⁰¹

Tv-frågan 1989: HZG som "vi", DDR-ambassaden som "dem"

Om partiledningen var strikta med det ideologiska innehållet i de publika diplomaternas privata lektyr verkar de ha haft en betydligt mer liberal inställning till tv-mediet. I dokument från våren 1989 framgår att DDR-medborgarna vid HZG alltid hade haft tillgång till SVT:s kanaler, trots att deras nyhetsrapportering upplevdes "aggressiv mot de socialistiska länderna". Upprinnelsen till

---

⁹⁸ "Referat: Stand der politisch-ideologischen Arbeit unserer Grundorganisation im HZG", 1987-02-02, dok. 69, SAPMO-BArch DY 30/15090.

⁹⁹ "Referat: Stand der politisch-ideologischen Arbeit unserer Grundorganisation im HZG", 1987-02-02, dok. 72, SAPMO-BArch DY 30/15090.

¹⁰⁰ Lehmann till ZK, 1982-12-29, dok. 177, SAPMO-BArch DY 30/15088.

¹⁰¹ Lehmann till ZK, 1983-03-03, dok. 18, SAPMO-BArch DY 30/15089.

tv-diskussionerna uppstod när HZG:s högste chef Alfred Berger i mars 1989 hade bett MAH om tillstånd att låta installera satellit-tv vid handelscentret med motiveringen att denna teknologi spred sig snabbt i Sverige, och Berger såg ingen anledningen att inte byta ut HZG:s gamla tv-antennar mot nya satellitmottagare när sådana installationer ändå pågick i området. MAH godkände förfrågan och "precis som vid andra investeringar [på fastigheten] koordinerades inte detta med partiledningen." När partiledningen fick reda på beslutet hade de dock inga invändningar. Inte heller hade de några invändningar när det vid installationen i början juni 1989 visade sig att satellitmottagarna kunde få in tre västtyska tv-kanaler, vilka man lät kadrerna beskåda fritt.

Problemen uppstod när DDR-ambassadören Erich Wetzl efter två veckor fick reda på vilka tv-kanaler östtyskarna i Långedrag hade suttit och tittat på. Då skickade Wetzl en skrivelse till HZG om att omedelbart stänga ned satellit-tv:n till dess att ambassaden hade hunnit reda ut saken med MAH. Detta eftersom "det inte är politiskt försvarbart för en DDR-institution i Sverige att ta emot satellit-tv från dessa stationer." HZG-ledningen lydde men med invändningen att man inte riktigt förstod vad tilltaget tjänade till, eftersom man ansåg att "vi i lokalorganisationen vid HZG är kapabla att bemöta de politiska argument" som framfördes i de västtyska nyhetssändningarna. "Det har vi alltid behövt göra med de svenska kanalerna" argumenterade man.¹⁰² Sedan 1972 var det förvisso inte längre *förbjudet* att se på västlig tv hemma i DDR, men det var definitivt ett socialt och politiskt tabu som kunde föranleda misstänksamhet om det uppdagades.¹⁰³ Att östtyskarna i Långedrag tittade på SVT under alla år är därför ett tämligen intressant fynd. Om man från högre ort kunde ha invändningar mot att de sedan nyligen såg på västtysk tv borde det inte ha varit kontroversiellt för den lokala partiledningen att ha invändningar mot att se svensk tv, särskilt som denna betraktades som fientlig mot socialismen. Kanske var det så att den lokala partiledningen inte hade några invändningar mot det och därför inte lät högre instanser få veta om att detta pågick vid HZG. Det är i sådana fall intressant ur en annan synvinkel: skeendet visar på att man från den lokala partiledningens sida argumenterade för någon form av autonomi vid HZG. Man menade att "vi är minsann kapabla att ta del av motståndarsidans politiska argument – kom inte här och berätta för oss vad vi kan se på tv".

Från dessa händelser under våren 1989 till dess att källmaterialet tar slut i oktober samma år finns ingen uppdatering, så vi får inte veta huruvida östtyskarna i Långedrag återupptog och fortsatte konsumtionen av västtysk tv eller ej. Inte heller framgår det varför man vid HZG tilläts se på SVT.

---

¹⁰² "Monatsbericht April/Mai 1989", 1989-06-06, dok. 190, SAPMO-BArch DY 30/15090.

¹⁰³ Fulbrook, *The People's State*, kap. 6.

Rekreation och fritid vid HZG

Utifrån det tidigare nämnda referatet från anförandet om “det politisk-ideologiska arbetets tillstånd” i februari 1987 såg man alltså gemensamma fritidsaktiviteter som ett medel för att förbättra det ideologiska tillståndet i kollektivet. Det var förmodligen en av anledningarna till att en betydande del av HZG-kadrernas fritid organiserades formellt av olika kommittéer (*Kommissionen*). De kommittéer som anordnade sociala och fritidsaktiviteter kallades *gesellschaftlichen Kommissionen* (bokst. sociala, sällskapliga eller samhällliga kommittéer). Dessa var framförallt kvinnokommittén och kultur- och sportkommittén.¹⁰⁴

Man anordnade bl.a. visningar av populära DDR-filmer i centrets filmrum och bowlingkvällar på lokal med stort deltagande.¹⁰⁵ Aktiviteterna som organiserades av dessa kommittéer bestod intressant nog till störst del av socialt umgänge med utomstående. Exempelen utgörs emellertid nästan uteslutande av umgänge med DDR-vänner. Under 1983 önskade partiledningen en ökad kontakt med personalen vid Sovjetunionens generalkonsulat i Göteborg, varför man hade för avsikt att arrangera fler sociala sammankomster, och uppgiften ålades dessa kommittéer.¹⁰⁶ Umgänge mellan kadrer vid HZG och personal vid det sovjetiska konsulatet förekom åtminstone månatligen, vilka organiserades i samarbete med motsvarande kommittéer där. Man ordnade gemensamma filmkvällar, idrottsaktiviteter och firanden av t.ex. årsdagen för “befriandet från Hitlerfascismen”.¹⁰⁷ Man bjöd även in varandra till firanden av respektive lands nationaldagar.¹⁰⁸ Till de gemensamma idrottsaktiviteterna blev ibland även tredjeparter inbjudna, t.ex. anordnades fotbollsmatcher med polska konsulatet i Malmö och Göteborgsklubben Utbynäs.¹⁰⁹

Min B-uppsats visade även att umgängen med medlemmar i Göteborgsavdelningen av Förbundet Sverige-DDR var vanligt förekommande. Detta bekräftas i källmaterialet från HZG, men undersökningen av vänskapsförbundets källmaterial i B-uppsatsen bjöd på mer specifika detaljer om dessa gemensamma aktiviteter än vad HZG-materialet visat sig göra:

Man arrangerade bl.a. gemensamma picknickar i skärgården, utflykter till Tjolöholms slott och landsbygdsutflykter med svampplockning och korvgrillning. Stora grupper av de anställda medverkade ofta på förbundets årliga poängpromenader [...] Inbjudningar till [förbundets] mer informella medlemsfester gick ut till de anställda vid handelscentret. Vid åtminstone ett av dessa tillfällen, hösten 1982, rapporterades “stort deltagande från DDR:s handelscentrum.” Eftersom dessa fester inte var uteslutande för förbundets styrelsemedlemmar, utan även vanliga medlemmar, kan man anta att dessa fester utgjorde några av de få tillfällen då

---

¹⁰⁴ Lehmann till ZK, 1984-12-05, dok. 123, SAPMO-BArch DY 30/15089; “Monatsbericht Mai 1984”, 1984-06-01, dok. 93, SAPMO-BArch DY 30/15089.

¹⁰⁵ Lehmann till ZK, 1983-12-01 dok. 65, SAPMO-BArch DY 30/15089.

¹⁰⁶ “Grobkonzeption Kampfprogramm 1983”, 1982-12-28, dok. 07, SAPMO-BArch DY 30/15089.

¹⁰⁷ Se t.ex. Lehmann till ZK, 1982-06-29, dok. 149, SAPMO-BArch DY 30/15088.

¹⁰⁸ Se t.ex. “Monatsbericht Oktober 1984”, 1982-10-02, dok. 117, SAPMO-BArch DY 30/15089.

¹⁰⁹ Stöcker till ZK, 1982-09-01, dok. 152, SAPMO-BArch DY 30/15088.

medarbetarna vid handelscentret fick möjlighet att träffa "helt vanliga" göteborgare, om än DDR-sympatisörer.¹¹⁰

Vad som däremot syns i HZG:s handlingar är hur viktigt man tyckte att umgänget med förbundet var. I ett möte med kvinnokommittén 1981 uttryckte partiledningen t.ex. en önskan om att kommittén skulle lägga särskilt fokus på gemensamma fritidsaktiviteter med förbundet.¹¹¹

Parti- och verksamhetsledningen betonade ofta kvinno- och kultur- och sportkommittéernas viktiga roll för det sociala livet vid centret och deras praktiska insatser vid anordnande av t.ex. fester vid centret – det var exempelvis alltid centrets kvinnor som "ombesörjde cocktails" – men precis som med städuppgifterna motiverades aldrig i materialet varför just kvinnorna skulle ha ansvar för allmänt rekreationella uppgifter.¹¹²

De östtyska barnen i Långedrag

Precis som hemma i DDR lades mycket resurser på barnen vid HZG, inte minst vad gäller utbildning. I januari 1982 diskuterade partiledningen huruvida man hade tillräckligt inflytande över barnens "kommunistiska utbildning".¹¹³ Man såg det nämligen som en mycket viktig politisk uppgift att göra barnen till "klassmedvetna och bildade personligheter", vilket partiledningen ansåg att pedagogerna vid HZG:s skola och förskola skulle göra sitt allra yttersta för att uppnå.¹¹⁴

Man menade att den socialistiska utbildningen var särskilt viktig för barn som befann sig i det kapitalistiska utlandet. I februari 1987 konstaterade man att barnen "är i goda händer i skolan och förskolan och gradvis utvecklas till socialistiska personligheter." Man betonade dock att denna utveckling endast var möjlig om föräldrarna samtidigt gjorde ett gott ideologiskt utbildningsarbete i hemmet.¹¹⁵ Även barnens fritid verkar ha varit tämligen aktiv och till stor grad centrerad kring formellt organiserade aktiviteter. Man arrangerade ofta särskilda tillställningar för barnen såsom karnevaler, firande av internationella barndagen och julfirande med jultomte och julklappar.¹¹⁶ I förskolan hade barnen allt som oftast repeterat uppvisningar med sång, dans och dylikt som de

---

¹¹⁰ Aspenskog, "En östtysk stad i Älvsborg", s. 20f.

¹¹¹ Jasef till ZK, 1981-02-06, dok. 25, SAPMO-BArch DY 30/15088.

¹¹² Se t.ex. "Referat: Stand der politisch-ideologischen Arbeit unserer Grundorganisation im HZG", 1987-02-02, dok. 71, SAPMO-BArch DY 30/15090.

¹¹³ "Wahlführungsplan für die Vorbereitung der Wahlberichtsversammlung am 29.3.1982", 1982-01-18, dok. 116, SAPMO-BArch DY 30/15088.

¹¹⁴ "Programm des Handelszentrums der DDR in Göteborg zur Führung des sozialistischen Wettbewerbs in Vorbereitung des XI. Parteitages der SED", 1984-12-08, dok. 133, SAPMO-BArch DY 30/15089.

¹¹⁵ "Referat: Stand der politisch-ideologischen Arbeit unserer Grundorganisation im HZG", 1987-02-02, dok. 71, SAPMO-BArch DY 30/15090.

¹¹⁶ *Karneval*: Lehmann till ZK, 1984-03-01, dok. 79, SAPMO-BArch DY 30/15089; *Int. barndagen*: Lehmann till ZK, 1982-06-29, dok. 149, SAPMO-BArch DY 30/15088; Weidhase (Partisekr.) till ZK, 1985-07-05, dok. 174, SAPMO-BArch DY 30/15089; *Julfirande*: "Monatsbericht Dezember 1984", 1985-01-02, dok. 141, SAPMO-BArch DY 30/15089.

framförde i samband med festliga tillfällen såsom nationaldagsfiranden och olika typer av jubileumsfiranden, bl.a. den tidigare nämnda årsdagen för "befriandet från Hitlerfascismen".¹¹⁷

Birgitta Almgren har i sin forskning kunnat visa att östtyska barn vid DDR-representationer inte fick umgås med svenska barn. Det faktum att det fanns både förskola och skola vid HZG indikerar att de östtyska barnen i Långedrag inte hade några större möjligheter att träffa svenska barn, men det är ingenting som bekräftas uttryckligen i materialet. Till skillnad från de vuxna nämns barnen aldrig i diskussionerna om "säkerhet, skydd och ordning". I likhet med de vuxnas fritid såg partiledningen såg mycket positivt på de östtyska barnens umgänge med barnen vid det sovjetiska generalkonsulat i Göteborg. 1980 skrev man att man brukade organisera 2-3 träffar per år mellan barnen från de båda institutionerna med bl.a. filmvisning på schemat, vilket man planerade att fortsätta med nästkommande år.¹¹⁸ När man under 1983 satsade på att ytterligare öka kontakten med generalkonsulatet skulle det ske "på alla områden, barnen inkluderade".¹¹⁹

Professionell understimulering

Ett återkommande bekymmer bland vissa medarbetare vid HZG var att deras arbetsuppgifter inte stämde överens med deras kompetenser i fråga om färdigheter, utbildning och arbetslivserfarenhet. Det drabbade främst medföljande makar och då särskilt kvinnor. 1981 yttrade partiledningen och verksamhetsledningen att man strävade efter att fortsätta dra effektiv nytta av medföljande makar, både genom att ta vara på "tekniskt kunnig kvinnlig arbetskraft" och genom att tilldela medföljande makar tjänster som inte ingick i kärnverksamheten hos något utav HZG-företagen.¹²⁰ Med det sistnämnda åsyftades sannolikt olika typer av understödande och driftmässiga tjänster. Denna ambition verkar emellertid inte ha gjort någon större skillnad för hur dessa makar upplevde att deras kompetens tillvaratogs. Frågan togs nämligen upp av partiledningen både 1985 och 1987, och båda gångerna verkar ett betydande antal medarbetare ha upplevt samma sak. Ledningen uppmanade dessa medarbetare att "stävja sitt missnöje" genom *Einsicht in die Notwendigkeit* – insikt om behoven, med vilket man åsyftade verksamhetens och kollektivets behov. Man fick helt enkelt nöja sig med de arbetsuppgifter som behövde utföras, oavsett vilka kompetenser man besatt.¹²¹ Almgren har kunnat se missnöje över arbetsbrist från medresande hustrur i dokument från andra DDR-institutioner i Sverige

---

¹¹⁷ *DDR:s nationaldag*: Lehmann till ZK, 1983-11-09, dok. 59 och "Monatsbericht Oktober 1984", 1984-11-02, dok. 116, SAPMO-BArch DY 30/15089; *40-årsdagen för befriandet från Hitlerfascismen*: Lehmann till ZK, 1985-05-02, dok. 166, SAPMO-BArch DY/30/15089.

¹¹⁸ "Plan der gemeinsamen Maßnahmen des Generalkonsulates der UdSSR und des Handelszentrums der DDR in Göteborg für das Jahr 1981", 1980-12-15, dok. 13, SAPMO-BArch DY 30/15088.

¹¹⁹ "Grobkonzeption Kampfprogramm 1983", 1982-12-28, dok. 07, SAPMO-BArch DY 30/15089.

¹²⁰ "Sozialistischer Wettbewerb", 1981-04-21, dok. 43, SAPMO-BArch DY 30/150088.

¹²¹ "Referat: Stand der politisch-ideologischen Arbeit unserer Grundorganisation im HZG", 1987-02-02, dok. 72, SAPMO-BArch DY 30/15090.

redan under sent 1960-tal och tidigt 1970-tal, där dessa kvinnor även ska ha uttryckt explicit att de känt sig isolerade.¹²²

Surfingincidenten

Det finns en incident som på grund av överträdelser av säkerhetsföreskrifterna har lämnat intressant och tämligen detaljerat material om många av de frågor som hittills berörts. Det rör sig om "surfaren" Schrei vars missöde beskrevs i inledningen av denna uppsats. I början av oktober 1985 skickades ett telegram från HZG:s verksamhetschef Kurt Gabbert till Schreis arbetsgivare AHB Technocommerz, det östtyska utrikesdepartmentet MfAA och utrikeshandelsministeriet MAH. Telegrammet beskrev att kamrat Schrei en fredagseftermiddag i slutet av september efter arbetsdagens slut hade tagit tjänstebilen till något slags butik för surfingutrustning på Andregatan i närheten av Järntorget. Klockan 16:20 parkerade han tjänstebilen och gick in i butiken. När han återvände till bilen 5-10 minuter senare upptäckte han att han glömt låsa förardörren och någon hade därför kunnat ta sig in i bilen. Tjuven stal Schreis väska och plånbok innehållandes hans svenska körkort, ett bensinkort, ett försäkringskort och drygt 500 kronor i kontanter. Vid 16:50 hade Schrei återvänt till handelscentret men istället för att omedelbart rapportera det inträffade åkte han direkt vidare till Fiskebäck för att surfa, kanske för att han var orolig över de förväntade konsekvenserna eller helt enkelt för att han var ivrig att komma iväg och surfa. Först när han återigen återvände till HZG vid 19:50 rapporterade han per telefon den inträffade stölden till sin överordnade Dittrich.¹²³

Som brukligt ansåg partiledningen det nödvändigt att diskutera Schreis ärende offentligt vid ett partimedlemsmöte i november 1985, vilket återigen visar på de sociala konsekvenserna av ett felaktigt beteende. Enligt protokollet från detta möte, som dessutom var extrainsatt med anledning av det inträffade, kom samtliga partikamrater fram till att oegentligheterna i kamrat Schreis uppförande innebar att alla medlemmar i kollektivet återigen måste bli mer medvetna om de så ofta diskuterade frågorna om ordning, skydd, säkerhet och vaksamhet. Under de veckor som gick mellan incidenten och det extrainsatta medlemsmötet hade partiledningen i sina möten dessutom behandlat frågan inte mindre än fyra gånger.¹²⁴ Det framgår inte i materialet specifikt vad i Schreis beteende som gjorde att man ansåg sig behöva arbeta mer med S.S.O-frågorna i kollektivet. Tänkbara möjligheter är att Schrei i partiledningens ögon agerat oaktsamt när han glömt att låsa bildörren, att det var fel av honom att vänta så länge med att rapportera det inträffade, och/eller att den nästan otroliga slumpen att någon tog sig in i bilen just då han i 5-10 minuter var inne i surfingbutiken fick hans överordnade att fatta

---

¹²² Almgren, *Inte bara Stasi*, s. 199.

¹²³ Telegram från Gabbert till AHB Technocommerz (GD), MfAA (Abt. Schutz) och MAH (Ploner), 1985-10-01, dok. 181, SAPMO-BArch DY 30/15089.

¹²⁴ "Monatabericht [sic] November 1985", 1985-12-13, dok. 198, SAPMO-BArch DY 30/15089.

misstankar mot honom. Med tanke på hur aktivt man behandlade ärendet veckorna efter incidenten blev konsekvenserna förvånansvärt milda: Schrei mottog ett "partistraf" (*Parteistrafe*) som innebar några månaders ideologisk skolning (fler detaljer ges tyvärr inte om innehållet i eller formerna kring denna) innan partiledningen officiellt beslutade att avskriva ärendet i februari 1986 med motiveringen att "kamrat Schrei nu lärt sig sin läxa".¹²⁵

Incidenten visar också att kadreerna överhuvudtaget hade andra fritidsmöjligheter än de formellt organiserade fritidsaktiviteterna. Det verkar inte ha funnits formella förbud för en publik diplomat att efter arbetsdagens slut åka och inhandla fritidsutrustning för att sedan ge sig ut på en egen utflykt och använda denna. I telegrammet nämns ingenting om att Schrei olovligen givit sig ut på denna utflykt. Ifall det Almgren skrivit generellt om att DDR-medborgare i Sverige var tvungna att be om tillstånd för att lämna sin bostad i mer än två timmar även kan appliceras på HZG – vilket bör kunna göras eftersom det var centrala Stasiriklinjer – bör Schrei därför ha anhållit om och erhållit lov att lämna handelscentret för att ge sig ut på sin fyra timmar långa surfingutflykt.

Köttsmugglingsincidenten

I materialet finns ytterligare en incident av oäktsamt beteende som av flera anledningar är intressant för undersökningen. I september 1982 fastnade en HZG-anställd, Flügel, i tullen vid färjeläget i Trelleborg efter en vistelse hemma i DDR. (Det framgår inte om det var en tjänste- eller semesterresa han återvände från.) Han hade nämligen försökt föra in 3,5 kg färskt kött från DDR till Sverige, någonting som var emot gällande lag för införande av livsmedel från utlandet. Enligt ett telegram skickat från HZG till DDR:s utrikesdepartement, utrikeshandelsministerium och DDR-ambassaden i Stockholm i december 1982 hade Flügel kallats till förhandling hos distriktsåklagaren i Trelleborg i januari 1983. Hans tjänstgöring i Sverige var planerad att avslutas vid årsskiftet 1982/83, varför man från HZG:s sida föreslog att inga disciplinära åtgärder skulle vidtas.¹²⁶ Ambassaden i Stockholm skickade ett eget telegram där man rådfrågade DDR:s utrikesdepartement om man skulle försöka lösa saken på diplomatisk väg.¹²⁷ Efter detta telegram nämns incidenten aldrig igen i materialet. "Köttsmugglingsincidenten" möttes alltså inte med några konsekvenser alls, med motiveringen att den anställdes utlandstjänstgöring ändå snart var till ända.

Det är av två anledningar särskilt intressant att incidenten inte ledde till några konsekvenser för Flügel: telegrammet från HZG som beskrev incidenten skickades först när Flügel blivit kallad till förhandling hos åklagaren i Trelleborg. Då hade cirka tre månader gått sedan incidenten. Detta tyder

---

¹²⁵ "Monatsbericht Februar 1986", 1986-03-02, dok. 79, SAPMO-BArch DY 30/15089.

¹²⁶ Telegram från Gabbert till MAH (LS-NE), MAH (IG) och MfAA (Schutz), 1982-12-09, dok. 168, SAPMO-BArch DY 30/15088.

¹²⁷ Telegram från Schmidt (vid DDR-ambassaden i Stockholm) till HA Konsular (Sektor II), 1982-12-09, dok. 169, SAPMO-BArch DY 30/15088.

på att Flügel undanhållit informationen från sina överordnade under tiden som gått. Hade ledningen vetat om incidenten innan hade detta med all sannolikhet syntts i materialet. Kanske hade Flügel hoppats på att hans överordnade inte skulle få reda på det, men så fastnade brevet från åklagaren i den tidigare nämnda interna postkontrollen i december.

Den andra anledningen till att avsaknaden av konsekvenser är intressant är det att man vid ett flertal tillfällen framhållit och påmint om vikten av DDR-medborgarnas "strikt efterlevnad av svenska lagar."¹²⁸ Detta var förmodligen viktigt för att skillnaden mellan en officiell och en publik diplomat är att den sistnämnda inte är en diplomat i officiell mening (vilket bör ha varit en del av strategin – påverkan skulle upplevas "organisk"), och den saknar därför diplomatiska privilegier såsom åtalsimmunitet. Vid brott mot svensk lag prövas man då naturligtvis som privatperson i offentlig domstol. Detta innebär att eventuella åtal mot publika diplomater blir offentliga och därmed kunde DDR:s *anseende* ha skadats, vilket var själva huvudfokuset i östtysk public diplomacy efter det diplomatiska erkännandet 1972.

Incidenten säger också någonting om Flügels vardagsliv i Göteborg. Man skulle kunna tänka sig ett par anledningar till att han vid avresa från sin vistelse hemma i DDR beslöt att ta med kött till Sverige. Det kan ha rört sig om någon köttprodukt som Flügel saknade i Sverige och därför passade på att ta med sig vid återresan. En annan tänkbar möjlighet är att Flügel upplevde köttpriserna i Sverige som för höga i förhållande till den begränsade mängd svensk valuta de publika diplomaterna verkar haft. Oavsett anledning visar "köttsmugglingsincidenten" på ett litet brott mot den populära uppfattningen att DDR-medborgare brukade föra med sig konsumtionsvaror från väst hem till DDR snarare än tvärtom.

---

¹²⁸ Se t.ex. "Protokoll der öffentlichen Mitgliederversammlung der GO DDR-Handelszentrum Göteborg/Schweden am 5.1.1981", 1981-01-06, dok. 20, SAPMO-BArch DY 30/15088.

Sammanfattning och slutanalys

I tidigare forskning om DDR:s kontakter med Sverige har personerna som utförde aktiviteterna inte behandlats som subjekt. Min mening är att i det fåtal sidor där *människorna* överhuvudtaget nämnts har de fungerat som exemplifierande objekt för att konkretisera dels den östtyska statens repressivitet och dels dess utrikespolitik. Det sex sidor korta avsnittet "DDR-medborgare i Sverige" i Almgrens *Inte bara Stasi* är t.ex. mycket insiktsgivande om vilka faktorer som kan ha påverkat de publika diplomaternas vardag, men den historiska aktören här är *staten DDR*. Det närmaste hon kommer att analysera *subjekten DDR-medborgare i Sverige* är när hon kort konstaterar att särskilt mödrar klagade över att de äldre barnen inte fick komma med till Sverige utan vara kvar i DDR hos släktingar eller på internat under föräldrarnas utlandsvistelse.¹²⁹ Abrahams studier beskriver vardagslivet något mer ingående när han tar upp fall där kadrer vid DDR-Kulturcentrum blev återkallade till DDR för att de underhöll privata kontakter med svenskar. Dessa spår av subjektivt liv är emellertid i skuggan av politiken, och inga vidare tolkningar görs av vad själva relationerna mellan dessa östtyska kadrer och deras svenska vänner och kollegor hade kunnat säga om sociala och kulturella förhållanden i det kalla krigets vardag. Dessa personer fungerar blott som exemplifierande objekt för att visa de säkerhetsföreskrifter som följde med public diplomacy-arbetet. De uppgifter som vore mest intressanta för denna undersökning står bokstavligen i fotnoterna.¹³⁰

Som nämnt ett flertal gånger tidigare menar jag på intet vis att någon skugga bör falla över dessa forskares arbeten. Deras syften har med all tydlighet varit att undersöka *staten DDR:s* närmanden mot *staten och nationen Sverige* på större plan.¹³¹ Ovanpå deras forskning har denna uppsats kommit med ett annat, nytt perspektiv som tidigare inte applicerats inom studier av DDR-svenska relationer – ett perspektiv som naturligtvis inte vore möjligt utan dessa fantastiskt utförda arbeten.

Vad detta nya perspektiv tillfört är att vi har fått en första fokuserad studie av DDR-medborgares tillvaro i Sverige genom att undersöka deras liv och vardag. Studien har först visat att vardagslivet var mycket centrerat kring partilivet, partimedlem eller ej. Med hjälp av teorier och metoder från Alltagsgeschichte har sedan de spår av vardagsliv som finns i detta formella, "torra" partimaterial avkodats. På så sätt tycker jag mig ha levandegjort östtyskarna i Långedrag som historiska subjekt snarare än som politiska objekt. Fokuset har legat på deras *liv* vid HZG – deras liv har inte bara instrumentaliserats för att säga någonting om DDR:s public diplomacy gentemot Sverige. Mer generellt har det även tillfört ett nytt perspektiv inom den diplomatihistoriska forskningen.

---

¹²⁹ Almgren, *Inte bara Stasi*, s. 199f.

¹³⁰ Abraham, *Die politische Auslandsarbeit der DDR in Schweden*, s. 129. Se not 105 och 106.

¹³¹ Staten och nationen åtskiljs här eftersom DDR:s public diplomacy inte bara syftade till att påverka den svenska staten, utan till lika stor del den svenska opinionen i mer kulturell mening.

En mycket konkret sak undersökningen har visat är hur rollen som östtysk publik diplomat i det kapitalistiska Sverige åtminstone på ett normativt plan verkar ha varit helt osepurerbar från rollen som yrkesperson, förälder eller för den delen surfare. Privatlivet var inte nödvändigtvis en vilsam tillflyktsort från arbetet såsom de flesta kanske tänker sig att det ska vara. Det råder ingen tvekan om att allt privat var politiskt och vice versa. Detta var förmodligen t.o.m. mer kännbart för de publika diplomaterna i det demokratiska, "fria" Sverige än hemma i det totalitära DDR. Anledningarna till detta förefaller självklara – att dessa egentligen helt vanliga yrkespersoner så uttalat sågs som representanter för staten DDR – men paradoxen består och den är svindlande. Åtminstone några av de DDR-medborgare som valdes ut för tjänstgöring i Göteborg bör ha burit på något slags förväntansfull känsla över att få resa till väst, och åtminstone några måste ha blivit besvikna när de insåg att livet på många sätt var ännu mer strikt reglerat än hemma i DDR.

Man kan dock inte blunda för att alla ovanstående faktorer som fanns på ett normativt plan inte helt verkar ha korresponderat med verkligheten, vilket utgör ett av undersökningens största övergripande och analytiska fynd. Abrahams och Almgrens bild av de publika diplomaternas tillvaro i Sverige kan inte helt appliceras på tillvaron vid HZG. Det gäller särskilt uppfattningen om den stenhårda och ständigt närvarande partidisciplinen; visst fanns den i retoriken och på pappret även vid HZG, men med en lite mer varsam analys av materialet ser man att konsekvenserna av "opartimässigt beteende" i de flesta fall inte var särskilt hårda för de enskilda individerna. Vissa kände säkerligen obehag av att behöva utstå offentlig kritik och månadslånga katarsiska partiprocesser, men sanningen är att konsekvenserna i de flesta fall stannade där. Det Almgren skriver om ambassadpersonalen i Stockholm "som inte klarade den fria atmosfären i väst omedelbart hemkallades för att andas Berlinluft" verkar inte alls kunna appliceras på HZG där endast två fall av hemkallelser förekom under hela 1980-talet.¹³² Trots att alla DDR-institutioner i Sverige sågs som utrikespolitiska satsningar och formellt lydde under samma Stasiriktlinjer ser efterlevnaden av dessa helt enkelt ut att ha varierat; åtminstone mellan HZG och de institutioner Abraham och Almgren skriver om.

En tänkbar förklaring för förekomsten av denna diskrepans mellan reglemente och verklighet är att den lokala partiledningen i sina skriftliga rapporter ville visa för sina överordnade att man minsann tog dessa frågor på stort allvar, medan lojaliteten i verkligheten låg hos kollegorna och partikamraterna vid HZG. Därför skulle jag vilja föreslå att mekanismerna inom begreppet participatorisk diktatur mycket väl kan ha satts i spel som några av miniatyren DDR-Handelscentrums partikulariteter, i det avseende att det komplexa förhållandet mellan medborgare och stat kan ha överförts dels till förhållandet publik diplomat-lokal partiledning, men

---

¹³² Almgren, *Inte bara Stasi*, s. 198.

även lokal partiledning-centralkommitté/stat. Omständigheterna vid HZG kan sannolikt ha bidragit till att skapa mer komplexa band mellan de publika diplomaterna och deras lokala överordnade än att de senare var förtryckare och de förra offer för förtryck. Den i partiledningens anförande 1987 uttalat prekära isolerade tillvaron – vilken innebar att bo och arbeta på en liten yta med ett begränsat kollektiv människor i det kapitalistiska utlandet – medförde vid vissa tillfällen interna sociala problem. Samma prekära situation kan även ha skapat en känsla av viss autonom kollektivitet samtidigt som en klyfta uppstod mellan personerna i den lokala partiledningen och deras överordnade i Stockholm och Berlin. Inte bara de generellt relativt milda konsekvenserna för opartimässigt beteende visar på detta, utan även tv-frågan våren 1989. Partifunktionärerna spenderade trots allt varje vaken timme med sina underordnade, medan de kan ha upplevt sina överordnade som så att säga abstrakta mottagare av skriftliga rapporter.

Men så är ju belysandet av historiens kontraster, paradoxer och tvetydigheter en av de faktorer som gör Alltagsgeschichte till en så intressant disciplin.¹³³ Den historiska "miniatyren" DDR-Handelscentrum i Göteborg innehöll sina egna partikulariteter medan exempelvis DDR-Kulturcentrum i Stockholm bar på sina. De delade mycket – inte minst normativa regelverk – men deras respektive partikulariteter var förmodligen det som låg till grund för kontrasterna i de faktiska förhållandena som denna undersökning kunnat påvisa. Om man tilläts generalisera skulle man t.ex. kunna tänka sig att människor vars vardag genomsyrades av kultur, konst och litteratur hade en större benägenhet att anamma ett ur DDR-myndigheternas synvinkel nonkonformistiskt beteende. Åtminstone upplevdes kanske *risk*en för att de publika diplomaterna i Stockholm skulle anamma ett sådant beteende som högre än för handelstjänstemännen i Göteborg. Lägg där till att kamraterna i Stockholm dagligen rörde sig från sina bostäder i en del av staden till sina arbetsplatser i en helt annan. Dessa partikulariteter i miniatyren DDR-Kulturcentrum kan mycket väl ha gjort all skillnad mot förhållandena i miniatyren DDR-Handelscentrum i Göteborg.

När jag har berättat för människor i min omgivning att det fanns ett östtyskt handelscentrum i Långedrag där uppemot 70-80 DDR-medborgare bodde och arbetade har inte en enda känt till dess existens. Det var inte heller särskilt längesedan jag själv fick reda på det. Det är inte så underligt; efter det tidiga 1990-talets lokala debatter om vad som skulle bli av den då tomma byggnaden har det varit knäpptyst kring det forna "mini-DDR" i Långedrag i pressen.¹³⁴ Forskningen har bara berört det i förbifarten. Det har helt enkelt funnits en liten lucka inte bara i den DDR-svenska diplomatihistorien utan även i Göteborgs lokalhistoria. Genom att undersöka människorna som fanns där bakom stängslet har betydande delar av HZG:s generella historia förts fram.

---

¹³³ Crew, "Alltagsgeschichte", s. 406.

¹³⁴ Aspenskog, "En östtysk stad i Älvsborg", s. 23f.

Frågorna som ställdes till materialet har kunnat besvaras på ett tillfredsställande sätt. Genom kvalitativa tolkningar har vardagen för de publika diplomaterna beskrivits mer djupgående än i några tidigare studier: vilka några av deras frustrationer, sorger, nöjen och glädjeämnen i vardagen var, samt hur stora delar av deras sociala förhållanden såg ut. Vidare har några av de faktorer som formade de publika diplomaternas verksamhet och vardag kunnat påvisas på nyanserat sätt. Det största bidraget i det sammanhanget är en ganska djupgående belysning av hur implementeringen av public diplomacy skapade *rollen* jag valt att kalla publik diplomat. Förväntningarna att fylla den rollen verkar ha format en stor del av både verksamheten och vardagslivet vid HZG. Jag har i det avseendet försökt och lyckats tämligen väl med att bygga vidare på forskningen om public diplomacy genom att utkristallisera *subjekten* de publika diplomaterna. Exempel på andra formerande faktorer jag identifierat har bl.a. varit de könsroller som starkt verkar ha påverkat arbetsfördelning och den upplevda professionella understimuleringen vid centret, och naturligtvis vad de rent konkreta förhållningsreglerna som fanns kunde innebära i praktiken.

Slutligen har kopplingar mellan större politiska förhållanden och vardagslivet vid DDR-Handelscentrum kunnat påvisas. Undersökningen har kunnat visa hur DDR:s ekonomiska kris under 1980-talet ledde till ganska drastiska förändringar i de publika diplomaternas vardag till följd av ganska sträng "socialistisk sparsamhet". Ett kanske än viktigare exempel är analysen av skillnaden i definition och konsekvenser av "opartimässigt beteende" i förhållande till det världspolitiska läget: nämligen att när de öst-västliga konflikterna var särskilt infekterade i början av 1980-talet rapporterades fler incidenter, och konsekvenserna av dessa var strängare. Från att förhållanden mellan öst och väst blev mindre spända runt 1980-talets mitt rapporterades märkbart färre incidenter, samtidigt som konsekvenserna för de incidenter som inträffade mildrades. Detta har tydligast demonstrerats av det faktum att 1980-talets enda hemkallelser vid HZG skedde 1981 och 1982, samt att "surfingincidenten" 1985 inte ledde till riktigt allvarliga konsekvenser trots att den utifrån hanteringen att döma verkar ha tagits tämligen allvarligt på.

Käll- och litteraturförteckning

Arkivmaterial

Informationen der SED-Grundorganisation im Handelszentrum der DDR in der Schweden in Göteborg. Abteilung Internationale Verbindungen im ZK der SED, Stiftung Archiv der Parteien und Massenorganisationen der DDR (SAPMO-BArch), Bundesarchiv, Berlin.
3 volymer: SAPMO-BArch DY 30/15088, DY 30/15089, DY 30/15090. Digitaliserat och levererat via e-post.

Litteratur

- aan de Wiel, Jérôme. *East German intelligence and Ireland, 1949–90: Espionage, terrorism and diplomacy*. Manchester: Manchester University Press, 2015. ISBN: 9781847799715.
- Abraham, Nils. *Die politische Auslandsarbeit der DDR in Schweden: Zur Public Diplomacy der DDR gegenüber Schweden nach der diplomatischen Anerkennung (1972–1989)*. Doktorsavhandling vid Universitat Greifswald. Berlin: LIT Verlag, 2007. ISBN: 9783825802684.
- Almgren, Birgitta. *Inte bara Stasi...: Relationer Sverige-DDR 1949-1990*. 2 uppl. Stockholm: Carlsson, 2013. ISBN: 9789173315869.
- Aspenskog, Robert. "En osttysk stad i alvsborg: DDR-Handelscentrum i Gotteborg 1971-1990". Opublicerad B-uppsats vid Gotteborgs universitet, 2021 (HT 2020). <https://tinyurl.com/a53xtb8h>.
- Bechmann Pedersen, Sune & Cronqvist, Marie. "Foreign Correspondents in the Cold War: The politics and practices of East German television journalists in the West". *Media History* 26, nr 1 (2019): s. 75-90. <https://doi.org/10.1080/13688804.2019.1644158>.
- Brown, Archie. *The Human Factor: Gorbachev, Reagan, and Thatcher, and the End of the Cold War*. Oxford: Oxford University Press, 2020. ISBN: 9780198748700.
- Crew, David F. "Alltagsgeschichte: A New Social History 'From below'?" . *Central European History* 22, nr. 3/4 (1989): s. 394-407. <https://doi.org/10.1017/S0008938900020550>.
- Eley, Geoff. "Labor History, Social History, 'Alltagsgeschichte': Experience, Culture, and the Politics of the Everyday – a New Direction for German Social History?" . *The Journal of Modern History* 61, nr. 2 (1989): s. 297-343. <https://doi.org/10.1086/468237>.
- Fulbrook, Mary. *The People's State: East German Society from Hitler to Honecker*. New Haven och London: Yale University Press, 2008. ISBN: 9780300108842. Kindle.
- Griese, Olivia. "Kulturella aktiviteter i DDR:s utrikespolitik gentemot Finland". I *DDR og Norden: osttysk-nordiske relationer 1949-1989*, red. Thomas Wegener Friis & Andreas Linderoth, s. 191-205. Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2005. ISBN: 8778389151.
- Hedin, Astrid. "Illiberal deliberation: Communist regime travel controls as state capacity in everyday world politics". *Cooperation and Conflict* 54, nr. 2 (2019): s. 211–233. <https://doi.org/10.1177/0010836718815522>.
- Hentila, Seppo. "Der Einfluss der DDR auf Finnland". Transkribering av foredrag vid Stiftung Archiv der Parteien und Massenorganisationen der DDR im Bundesarchiv, Berlin, 2005-06-16. <https://blogs.helsinki.fi/shentila/files/2005/04/SAPMOVortrag.pdf>. Hamtat 2021-05-03.

- Hildebrandt, Alexandra. *The Wall. Figures. Facts.* 2 uppl. Berlin: Verlag Haus am Checkpoint Charlie, 2005. ISBN: 3922484530.
- Linderöth, Andreas. *Kampen för erkännande: DDR:s utrikespolitik gentemot Sverige 1949–1972.* Doktorsavhandling vid Lunds universitet. Lund: Historiska Media, 2002. ISBN: 9162853317.
- Lüdtke, Alf, red. *The History of Everyday Life: Reconstructing Historical Experiences and Ways of Life.* Övers. av William Templar. Princeton: Princeton University Press, 1995. ISBN: 0691056935.
- Tosh, John. *Historisk teori och metod.* 3 uppl. Övers. av Gunnar Sandin. Lund: Studentlitteratur, 2010. ISBN: 9789144068732.
- Zeiler, Thomas W. "The Diplomatic History Bandwagon: A State of the Field". *The Journal of American History* 95, nr. 4 (2009): s. 1053-1073. <https://doi.org/10.2307/27694560>.

Övrigt källmaterial

- Regeringsrätten & Domstolsverket. "Ref 66. Fråga om utländskt statsorgan i visst fall avstått från immunitet." I *Regeringsrättens årsbok: 1986*, s. 178-180. Stockholm: Fritzes kundservice, 1987. ISBN: 9138096048. Riksarkivet Marieberg, Stockholm.